

bokselskap.no/Bergen Offentlige Bibliotek, 2015

Nordahl Grieg: *Spansk sommer*

Teksten i bokselskap.no følger 1. utgave, 1937 (Gyldendal, Oslo), digitalisert av Bergen Offentlige Bibliotek som en del av prosjektet [Ånd eies av alle – Nordahl Grieg digitalisert](#). Digitaliseringen er basert på fil fra Nasjonalbiblioteket.

Teksten er lastet ned fra bokselskap.no

Nordahl Grieg

Spansk sommer

bokselskap.no/Bergen Offentlige Bibliotek

2015

1

[5] På veien sydover stanset jeg noen dager i Paris. Det var ingen gode nyheter som kom fra Spania. Baskerne i Bilbao kjempet sin siste kamp.

En kveld satt jeg med noen franske arbeidere på en liten kafé i Belleville. De hadde konene med og et par alvorlige, halv voksne barn. De forberedte sig på morgendagen, den store prosesjonen som går hvert år en søndag i mai til kirkegården Père Lachaise, hvor de siste av Pariser-kommunens kjempere blev drept i 1871. Noen av de berømteste arbeiderbataljonene kom nettopp fra strøket her. De sloss best og døde best da de blev drevet tilbake hit, og var hjemme.

Vi laget i stand de små merkene som vi skulde selge. Det var papirflagg med billedet av kommunardene ved muren. Vi stakk knappenåler igjennom dem og kastet dem i [6] en haug på bordet. Inntekten skulde gå til de baskiske barn.

Det var en varm, sort kveld. Døren stod åpen ut til plassen. Arbeiderne som jeg satt med, hørte til her. Kjentfolk gikk forbi i lysstripen. Trekkspillåt kom ute fra mørket, det var Louis. Verten viste dem fortrolig aktelse, når han bragte glassene med kaffemelk.

Det gule lampeskjæret over bordet hvor vi satt, glinste ute på plassen i et rekkverk av sort og rød glasur. Det var den nye nedgangen til metroen, det mest moderne anlegget i Paris, med bombesikre hvelvinger; mellom dobbelte dører kunde klærne rives av i tilfelle av giftgass.

*

Morgenen kom med fint, sølvgrått vær. Vi gikk gjennom parken ved Botzaris, hvor gressplenene skrånet bratt ned mot en liten sjø. I 1871 fant de likene av flere hundre kommunarder der nede. Et stykke borte raget Sacré-Cœur-kirken skinnende op i rummet, høit over Paris, reist av seierherrene som et minnesmerke til seksti millioner francs for de drepte blandt geistlighet og borgerskap.

[7] Barn lekte i parken. Det kom noen fly inn over byen, en sveit av store tremotors militærmaskiner. Barna stirret op, vinket og lo.

I strøkene rundt Père Lachaise var der sort av folk som ventet på prosesjonen. Vi begynte å skramle med bøssene og selge merker. «Til de små barn i Bilbao. Gi hvad De vil. Til de små barn som lider.» Det var interessant å se hvem som kjøpte. Arbeiderne og kvinnene deres gav bestandig og meget, fem og ti francs. Forelskede par gav sjelden. Det var forbausende; hjemme vilde en ung mann ha utfoldet sig ved å gi, her utfoldet han sig ved å la være. Hardt, sensuelt tilfreds så hun bort på ham når han nektet; han var fornuftig med penger, *forsørger*; dessuten var han god på en måte som bare hun visste om. Damer med hund gav aldri. Mange husmødre hadde allerede kjøpt flere merker, men dessverre glemt dem hjemme.

Enkelte velklædde menn svarte klart og bevisst nei. «Men det er til barna –.» «Nei.» De hadde mange hundre meter å gå før de var ute av arbeiderstrøkens menneskemasser; hvert tiende skritt blev de stanset av en bøsse; et merke til noen centimes på [8] jakkeopslaget hadde gitt dem fri passasje. Nesten triumferende gjentok de sitt nei.

Toget kom gjennom gatene, endeløst. De gikk seks-syv i bredden, menn, kvinner og barn, alle i utakt, mange røkte, de snakket sammen, vendte sig og lo. Det fantes ikke noen flammende uavviselig fordring: *våben til Spania*.

De hadde nettopp tilkjempet sig viktige goder, firti-timers-dagen. Tirret stod motstanderne på spranget; en hjelp til «de røde» i Spania vilde bli oppfattet som

en ny klasseaksjon, en maktutvidelse. Det vilde bli kamp; ved to av grensene stod utenlandske fiender. Så gikk de franske arbeiderne fredelige og velvillige i toget, det gjaldt ikke å skape motstandere, men *venner*, flere, flere . . .

De fant frem penger og gav; bøssene blev tunge. Barna kunde hjelpes, her måtte alle være enige; barna kunde hjelpes; fordi de ikke var voksne. Toget nærmet sig kirkegården. Blodige og åndeløse blev kommunardflokkene engang drevet tilbake hit, fordi teknikk og strategi var sterkere enn en idé. Idag kom pariserarbeiderne rolige, i helgedagsklær, en halv million mann, med innflytelse [9] i regjeringen; i skyggen av samme avmektighet.

Vi svinget inn gjennom portene til Père Lachaise. Nu hadde alle i toget miniatyrbilledet av kommunardene spiddet på brystet sitt.

Kirkegården var som en kolonihave av små stenhus; inne i dem, bak dører med rusten lås, var rum med fotografier av de døde og kunstige blomster. Gamle trær med skimlete stammer og fuktig mørkegrønt løv reiste sig over likbyen. Inne i dunkelheten ruvet Thiers' dødspalé.

På gravene opover skrentene satt tilskuere overalt – med mat og vin pakket ut til frokost i det grønne; kvinner og barn i lyse sommerklær.

Vi gikk opover den bratte, trange kirkegårdsveien. En strøm av folk som hadde vært oppe ved muren, kom i motsatt retning; noen soldater var blandt dem. En kvinne ropte i ekstase: Soldatene er med oss!

Ikke alle. I de bortgjemte sidegatene rundt kirkegården var postert soldater, tusener, mobilgardister med uværslå stålhelmer. Geværene stod i sine pyramider ved siden av [10] panservognene. Det var ikke parisere, det var *pålitelige* folk, blev det sagt.

Vi gikk opover den siste kneiken. En dyng av blodrøde kranser lå foran muren hvor kommunardene stupte. Rett overfor var arbeiderbevegelsens førere samlet på en tribune; her pleide de å stå hvert år mens toget defilererte forbi. I år satt de.

Mot dødsuren, mellom dynger av lik, reiste baskerne sig, – ensomme, uhjulpet, i sin siste strid.

«Til de små barn i Bilbao!

Gi hvad De vil.

2

[11] Det gikk ikke tog på mange timer fra den franske grensestasjonen Cerbère inn i Spania. Tunnelen gjennom fjellet åpnet sig innover, dryppende sval og sort, bort fra den hete, bleke sommerdagen; men den var sperret av soldater etter flere attentatforsøk. Det var ikke annet for enn å slepe koffertene opover den bratte fjellsiden. På høieste punkt gikk grensen, og det første velsignede skrittet vi satte nedover bakke, var på spansk jord.

De brune åsene stupte ned i et lyst tomrum, hvor det melkefarvede Middelhavet gled sammen med varmedisen. Under oss lå den første spanske landsbyen, Port Bou.

Vi gikk nedover den stenete kleiven mot husene, mellom grågrønne kaktus som brente med gule blomster. Vi hadde passert vaktene på begge sider; en fin, svimmel grensefølelse [12] fylte sinnet av samtidig å begynne og være fremme.

Det lød rop nede på veien, hverken min kamerat eller jeg enset dem, før vi så noen soldater springe opover skråningen mot oss, med geværene i ubehagelige stillinger. Andpustne førte de oss tilbake til et lavt, hvitt murhus som vi ikke hadde lagt merke til. Her var toll- og passkontroll.

Inne i det mørke rummet stod noen civilklædde menn og ventet oss; det glødet svakt i skumringen av lysebrune revolverhylster. Mannen som undersøkte passene våre, hadde en lærrem om håndleddet hvor patronene var stukket inn.

De andre fortalte at de nettop hadde arrestert en amerikaner som hadde uforståelige papirer i hattebremmen; han var nu underveis til fengslet i Barcelona; vær så snild og vrenge lommene.

I regnfrakken min fant jeg et sammenkrøllet brev. Det måtte ha ligget der i måneder. Jeg hadde selv skrevet det til en tysk emigrant, men det var returnert: adressen ukjent. Jeg la det på bordet sammen med andre papirer.

[13] Det var sikkert et ganske likegyldig brev, jeg husket ikke lenger hvad jeg hadde skrevet, men det måtte *forklares*. Fra minutt til minutt vokste det i

gåtefull betydning, der det lå krøllet og uåpnet. Jeg hadde bragt det med mig tusenvis av kilometer; nu var det funnet. Hvorfor skulde disse mennene godta det? De var fem dødsdømte hvis deres motstandere seiret. Ikke en tvil måtte slippes over grensen. Dette brevet som kanskje skulde stanse mig, førte mig plutselig videre, dypt inn i deres land, inn i truet liv.

Mannen med patronremmen åndet på et stempel og trykket det ned i passene. Han skjøv papirene bort til oss: Takk, dere kan gå, sa han. Salud!

Inne i en grønn bukt med sandbunn lå Port Bou. Et sønderskutt hus var det første vi så.

Minnet om lykkelige, solglitrende somrer hjemme, med samme lukt av sjø og fisk, forsøkte å presse sig frem og gjøre inntrykket til noe *fortrolig*. Ja, her var noe som var vårt, og noe . . . som ennå ikke var det.

På husene og trærne var der sorte retningspiler som viste inn i byen. Vi fulgte dem gjennom de små, kronglete gatene, som lå ^[14] utdødde i middagsheten; til slutt samlet piler fra alle retninger sig om det som måtte være byens hjerte: et mørkt kjellerrum, refugioen, det bombesikre skjulestedet.

Overalt var klistret plakater om hvorledes man skulde forholde sig hvis man ikke nådde frem til refugioen. Angsten er verre enn faren, stod der, man skulde ganske enkelt legge sig inn til en husvegg med hodet i hendene. På plakaten var tegnet et barn som lå i denne helt korrekte stilling, mens granaten eksploderte en halv meter borte, og under stod skrevet: nu ligger du trygt.

Vi så oss tilbake: et par kilometer borte, over åsen, var Frankrike. Den samme sommerdagen stod og dirret over jorden, der som her, og allikevel: et sted, hvor grensen gikk, blev himmelen forandret, den var ikke lenger bare til å puste i, en luft hvor løv og blomster nærte sig og humler surret. Og freden som åndet over Port Bou grep en kanskje ikke så meget om hjertet som om mellemgulvet.

Efter noen timer fikk vi et tog sydover til Barcelona. Appelsintrær i solnedgangen jaget forbi, vinbusker som skjød op lik en grønn, lysende glede. Menneskene inne i toget var ^[15] snilde; på spansk vis delte de alt med hverandre, brød og vin. Med ett begynte toget å bremse. To flyvemaskiner kom innover gjennom kveldhimmelen.

– Er det våre? spurte jeg mannen ved siden av mig.

– Hvis de ikke skyter, er de våre, svarte han.

En soldat sa at når toget stanset, skulde alle løpe ut, spre sig og søke dekning under vinbuskene.

En eiendommelig følelse fylte mig: Du trodde at du ikke var så verst almindannet, sa jeg til mig selv, men hvad *kan* du? Du kan for eksempel ikke reise på tog, og du står kanskje aldeles ikke noe høit, når det gjelder å ligge ved en husvegg. Ingenting som er nyttig og nødvendig i denne nye kulturepoken, har du lært dig, du er naken og uduelig.

Toget øket igjen farten, flyene var gjenkjent, to republikanske jagere drønnet lavt nedover oss.

Neste ettermiddag drog vi i bil til Valencia. Meningen var at vi skulde overnatte underveis. Natten falt på; vi prøvde i [16] landsby etter landsby. Ikke en seng var å få, ikke en stol, ikke en meter gulvplass, overalt flyktninger. Det var ikke annen råd enn å kjøre videre. Billyktene var overmalt med blåfarge, et svakt spøkelsesaktig lys gled bortover veien. Utenfor lå havet i månestripen.

Klokken fire om morgenen kom vi inn i Valencia. Skyskraperne rundt den store rådhusplassen reiste sig overjordiske, gjennombrutt av måneskinn og hanegal. Om dagen ser disse husene grå og sammenbitte ut, her er kontorer og fagforeninger og amerikanske agenturer, men om natten siver hemmeligheten triumferende ut: kykkeliky! Her er syv hundre tusen flyktninger i byen, og de har tatt med sig de mest transportable av sine husdyr. Slik er det at Valencia galer mot morgenen.

Vi gikk rundt til hotellene for å spørre etter værelse. Det var håpløst, siden bare gikk vi. Det var en vidunderlig sommernatt. Jeg blev stående foran et gammelt palass; hele fasaden levde av barokkfigurer som var hugget ut i stenen. Det veldige relieffet reiste sig mot den blå stjernehimmen.

En fabrikkfløite satte inn, så én til, [17] plutselig var byen omspent av en ring med ville, jamrende sirener.

Jeg vendte mig mot chaufføren. «*Bombardeo,*» sa han.

Ut fra et hus kom en kvinne med et barn i bylt på armen, andre fulgte, noen støttet gamle og syke folk. Hele tiden klaget sirenene; en ny lyd kom til, klappingen av kjepper mot husenes dører og vindusskodder. Hvert kvartal hadde

en gammel nattevakt, nu slo han alarm for å få alle ut.

Hele tiden strømmet mennesker gjennom den månebleke gaten, alle dødsstille, uten et ord. Det var som: *hyss, de kunde høre oss, de som kommer.*

Vi fulgte med til en refugio. Hundrer hastet nedover trappene til det underjordiske rummet, gled inn i det svake blå lyset og blev borte. Noen kvinner vilde ikke gå ned, de vilde bli oppe hos mennene sine, for det var ikke plass til menn der nede. Ved siden av mig stod en kvinne med et blekt, storøiet barn på armen. «Det er sykt,» sa hun, «feber. De friske barna prøver vi å få sendt bort, men de syke må vi ha hos oss. Å, de er forbrytere.»

[18] Vi stod mot en vegg og ventet. Karlsvognen lyste; noe falt funklende ned mot et hustak, var det en bombe? Det var en stjerne. En mann sa: «De er luddersønner.» Så blev det stille igjen. Nu smalt det, tunge, hurtige drønn. Han sa igjen: «De er luddersønner.» En annen sa det var luftvernet som skjød.

En stund efter gikk sirenene igjen, det var rolignalet. Flyene var drevet tilbake igjen, utover havet. Kvinnene kom op fra jorden igjen, de snakket ikke nu heller. De slepte sig hjemover med barn på armen. Det lysnet av dag.

En mann med koffert kom ut fra et hotell, jeg var om mig og fikk hans plass, en stol i frisørsalongen. Her satt jeg til barberen kom om morgenen og såpte mig inn. Siden gikk jeg ut i den varme, fuktige sommerdagen.

3

[19] To ting preget Valencia: mange krøplinger i khaki og livlig byggevirkosomhet overalt.

På de åpne plassene slet arbeidsfolk i det gnistrende hvite solskinet. De grov i jorden; murte; noen steder var nybygget ferdig, alltid av samme arkitektur, en lav, tung blokk av cement.

De bygget refugioer, gode, dype forsamlingsrum hvor arbeiderne kunde møtes når representantene for en ny kultur kom på besøk, *for å tale til dem.*

I tidenes løp har menneskene mottatt kulturbudskap i templer, kirker og teatre. Det klages i våre dager over at de står tomme. Men i *disse* lokalene under

jorden kunde arrangørene – selv om de helst kalte til møte midt på natten – alltid være sikker på å få fullt hus.

Utpå formiddagen gikk jeg opom ^[20] Pressecensuren, Prensaaen. Her satt en del utenlandske journalister og arbeidet; noen hadde jeg truffet før, i Moskva eller Hankow. Høi, fregnet, med brusende cutting fór en pike gjennom værelsene. Det var Kaisa. Hun var svensk student, hadde deltatt i et dansemaraton i Barcelona da officersoprøret brøt ut, og drog med en av de første milissbataljonene som sykepleierske til fronten. Nu arbeidet hun ved censuren, fra morgen til kveld, med samme innbitte, optimistiske energi som når hun slepte en sovende partner rundt på dansegulvet i konkurransens toogsekstiende døgn.

Som alltid blandt journalister, var her en atmosfære av kameratskap og hjelpsomhet. Jeg pustet ut ved å være en av dem. En forfatter må vel først og sist eie mottagelighet, følsomhet. Men følsom for eksplosjoner? det går ikke. En journalist lever i aktivitet, eller i hvert fall i en illusjon om det; det er bedre.

«Hvorfor er du her og ikke i Madrid?» spurte jeg en av amerikanerne.

Han svarte: «Der oppe er det daglig bombardement, og daglig drepes noen mennesker. Du kan ikke selge det hver dag, *eller hvad?*»

^[21] De forklarte mig bombardementenes rutine. Flyene var italienske og kom fra Mallorca. De gikk med 200 kilometer i timen; firti kilometer til havs blev de signalert, og da gikk sirenene. Altså nøiaktig 12 minutter før den første bomben kunde falle i byen.

Neste natt da sirenene begynte, stod jeg på et høiere kunnskapstrin. Jeg klædde på mig med vissheten om at jeg hadde god tid. Siden lærte jeg at først når luftvernet skjøt, visste vi at bombeflyene skulde til Valencia og ikke et annet sted nedover kysten.

En eftermiddag beså jeg den gamle arabiske borgen. Jeg tuslet omkring i mine egne tanker ute på gårdsplassen, da jeg så mange mennesker strømme inn porten. Jeg spurte en mann: «er det et møte?» «Nei,» svarte han, «det er bombardeo.» Så hørte jeg sirenene.

En mor leide sin åndssvake sønn i armen; han gikk med dinglende, mekaniske skritt. Hun forklarte ham at han måtte skynde sig, nu kom flyvemaskinene for å slippe bomber ned. Hun måtte gjenta det på ny og på ny.

Han skjønnte det ikke. Han var ikke forstandig som vi andre.

Så snart jeg fikk biletillatelse, reiste jeg til ^[22] Madrid for å få et intervju med general Miaja. Sammen med mig var en fransk journalist. Han ble fulgt til bilen av en landsmann: «Bonne chance, mon vieux. Vær forsiktig med pikene.»

Det er omtrent fire hundre kilometer fra Valencia til Madrid, mestedelen god asfaltert vei. Det bar langsomt oppover, så i svinger ned et juv og opp den andre siden. Vi var på høisletten. Hvite sommerskyer drev i den tørre blå luften med skyggeskyer over det lyse, grågrønne landskapet. Tidlig på ettermiddagen stanset chaufføren i en liten landsby, vi skulde overnatte her; han vilde ikke komme til Madrid etter at det var mørkt.

Husene var små og fattige; den store markedsplassen lå som en grå ørken, med stivnede leirskavler etter regntiden. Men hele tiden var vi omgitt av barn, ivrige, stirrende, forte til latter; de skummet frem og tilbake om benene på oss som brenninger. Kanskje fordi vi dagen etter skulde frem til ødeleggelsen, følte selve livet i disse magre, solbrente kroppene som et under. Anføreren var en elleveårig jente, Patricia, med svart cutting ned i øinene. Hun hadde en vane med ^[23] å bite tennene sammen i et vilt, tindrende smil når hun løftet annen til knyttnevehilsen og skrek salud. Hun kuset de andre med hård hånd og vendte sig til oss med verdighet.

Hadde de vært på skolen idag?

Nei, de hadde vært ute og samlet ved. Ellers var de på skolen hver dag, undtagen om vinteren, for da var det så kaldt. Huh.

Hadde hun noen av sine ved fronten?

Ja. Francisko, broren, som var sytten. Men faren var halt, han hadde engang ramlet ned fra et tre; imorges skar søsteren sig i fingeren. Hun het Matildita.

En ny, fengslende bil stanset foran vertshuset, de skrek salud og var borte.

På trammen foran et hus satt en middelaldrende kone og plukket safranløk. Like ved var kirken, av brun sten; portalen var muret igjen.

Hvem eide markene?

Før var det godseieren. Etter at han var jagd bort, dyrket femten-tyve av landsbyens folk jorden. Inntekten ble delt mellom dem og provinsen.

Var det bedre forhold nu?

Ja, det var bedre nu.

[24] Hvordan vilde det gå?

De rike kom igjen. De rike kom bestandig igjen.

Det tok til å mørkne. Foran slakterbutikken samlet det sig en lang kø. Hver hadde rett til å kjøpe et kvart pund kjøtt. Butikken åpnet klokken 10 hver kveld. Det lyste bak persiennene i et vindu, skyggen strakte sig over gaten og opover huset på den andre siden, det var som en bro av sprinkler var spent ut, og for det minste vindpust gynget broen. Av og til kom en bensintank kjørende og splintret dette duvende byggverket; en gang var det en stor lastebil med en luftkanon på slep.

*

Da vi hadde kjørt fire timer neste dag, innhentet vi en gul sporvogn på landeveien. Skiltet foran bar innskriften: Puerta del Sol.

Det første inntrykket av Madrid var at husene tross alt *stod*. Gatene var normale, lyse og brede. Vi gikk etter kart fra hotellet opover til Prensaen; vi holdt oss, som vi hadde lært, tett inntil husveggen. Hvor kroppen allikevel var omringet av luft, et svimmelt, fiendtlig tomrum med alle dets [25] muligheter. Det hendte at fortauet var stengt av grushauger; uvillige måtte vi da ut i gaten. Derfra så vi at det var rammede hus i hvert kvartal. Stundom var hele fasaden flådd bort, alle værelsene var gjennomskåret, det lignet et scenebillede i tysk teater fra etterkrigstiden. Nu er etterkrigstiden over, og slike dekorasjoner finnes bare i Madrid og Shanghai.

En spansk journalist fulgte oss ut i forstaden Tetuan. Her var nesten alt pulverisert. En luftbombe på fem hundre kilo går gjennom et hus som det var papp. Siden januar da Madrid fikk moderne luftvern og hurtiggående jagere, hadde ikke bombeflyene vært over byen. For tiden var det bare artilleribeskytning; en granat tok sjelden mer enn et par værelser.

Dette ruinstrøket virket etterhånden sløvende. Alt kan stabiliseres, også ødeleggelsen. Det kreves bevegelse til et inntrykk. Det virkelig forbausende her ute var de husene som her og der stod igjen. Selv den enkleste bygning blev overnaturlig sindrig; hvad menneskehender kan utrette!

Det var mange folk på benene, rolige og [26] almindelige i sin ferd; barn lekte.

Ingen gikk langs husrekken; så sluttet vi med det, vi også.

Overalt var klistret plakater, appeller til soldatene, bøndene, kvinnene. Et stort, alvorlig ansikt hadde et sort kryss over munnen: vær forsiktig for spioner. De fleste plakatene opfordret folk til å rømme Madrid. En mor klamret barnet i dødsangst inn til sig mens granaten falt; et stykke grå brolegning flammet op i en blodflekk; under stod ordet: evakuer. På en husvegg ved Puerto del Sol var malt et kjempebillede av en brennende bygning: *Evakuer!*

Midt blandt ruinene som bredte sig utover byen, flere for hvert døgn, måtte myndighetene forsøke å *suggerere* folk til å være bange.

Like ved hotellet lå Prado-museet, sikkert det tommeste huset i verden. Billedene blev reddet under et bombardement i vinter av Madrids arbeidere; de ligger nu i en underjordisk betongkjeller, ingen må vite hvor. Jeg fikk lov til å gå gjennom museet. Det eneste som var blitt tilbake i de store salene, var noen bokstaver over dørene, El Greco, Velasquez, Goya.

[27] På de åpne plassene rundt i byen var reist byggverker av mursten og sandsekker. Her stod sten-nymfer og bronsediktere inneklemt, varsomt beskyttet; uanfektet gikk de levende forbi, med blodårer helt uti huden; projektilenes klare blå rum svøpte sig om deres sårbarhet.

*

I bil tok det fem minutter fra byens centrum ut til fronten. Hvis fascistene en dag skulde bryte gjennom, har ikke folket i Madrid lang tid på sig.

Et par meter fra en skyttergrav stod en liten kirke, halvt sønderskutt. Vi gikk inn, her var noen fresker av Goya, han som har skildret *krigen* bitrere og villere enn noen annen. Disse billedene her forestilte nokså konvensjonelle bibelske figurer med lyserødt kjød, omgitt av skyer. Midt i den malte murflaten var en granat gått splintrende igjennom; farvede stenbrokker var rast ned og dekket en jernplate som var felt inn i gulvet. Vi sopte freskosplintene vekk; en innskrift fortalte at her var Goya begravd.

I St. Paul-katedralen i London er det en liten gravplate for kirkens arkitekt, sir [28] Christopher Wren. Det står: Hvis du ser efter hans minnesmerke, da se rundt dig.

Jeg så rundt mig: krig, ruiner, skyttergraver. Goyas minnesmerke var i orden.

Like ved kirken stod et skur mellom de splintrede trærne; taket var laget av jernbjelker med planker og løv slengt oppå. Det var en skolestue. På døren var skrevet: «Analfabeter 9–12. Almindelig kultur 2–4.» En ung lærer stod og underviste sine kamerater.

Veggene var dekket med bilder og sentenser. En tegning forestilte en soldat med eselører, som gråt skamfullt: «Jeg kan ikke lese.» En innskrift lød: «Å pådra sig kjønnssykdom er det samme som å desertere»; dessuten var det flere farvelagte giraffer og sebraer.

Herfra gikk vi like ned i skyttergravene. De buktet sig gjennom den gule, tørre leren fremover mot fascistenes linjer på den solsvilde skrenten rett overfor. Ganske store beboelsesrum var gravet inn for soldatene; selv bataljonshunden hadde sin egen lille dugout; den snappet etter geværkulene, men for granatene smatt den i dekning. På jordhyller [29] satt soldater og kek ut gjennom skyteskårene; med mellomrum var det maskingevær-poster i overbyggede rum.

Seksti meter fra marokkanernes stillinger var det hugget inn en stor hule i leren. Det var igjen en skolestue. Det hendte at beskytningen var så voldsom at soldatene ikke kunde gå til undervisningen i utkanten av skyttergravene; så kom læreren ut til dem. På de lave pultene mellom grusveggene arbeidet elevene, mens granatene hvinte over dem.

Overalt, på den kilometerlange vandringsen, satt soldater på jordbenker med bøker eller skrivesaker. Jeg fikk se over skulderen på en gutt som skrev hjem; enkelte ord hadde han lært å skrive pent og dem forlot han nødig. Querida madre, kjære mor, jeg er nu i Madrid og jeg har det godt, querida madre.

På en stolpe var det tegnet en naken, deilig pike. Over stod skrevet med store bokstaver at hun het Pepita. En av de nye skrivekyndige hadde tegnet piler ved hennes forskjellige legemsdeler, utenfor hadde han skrevet ordene, skjønt tegningen i sig selv var ganske tydelig. Rundt omkring stod henrykte soldater og leste beundrende høit. Klart og [30] presist hadde menneskeånden satt navn på hennes gåter, de hadde mestret denne pike; det var alfabetets triumf.

*

Et sted inne i byen blev vi ført ned noen trapper, dypt under jorden. Gjennom lange, hvitkalkede korridorer med kakelakklukt kom vi frem til en dør, hvor en skiltvakt stod med opplantet bajonett. Innenfor arbeidet don José Miaja, Madrids

forsvarer.

Hovedkvarteret bestod av tre små rum hvor nakne elektriske pærer brente dag og natt. Fra et forværelse hvor en del officerer satt og ventet, kom vi inn i generalens kontor. Rundt skrivebordet stod seks–åtte menn, bøid over et kart. De fylte hele rummet; mellom de spente khakiryggene skimtet jeg på veggen et stort maleri av en ung, gyllenblek andaluserinne i sittende doven stilling. Ellers var rummet bart.

Miaja tok oss inn i det tredje og siste av rummene. Det var ennå mindre enn de to andre, kanskje 3 × 2. Innboet bestod av en seng, et lavt bord med telefon, en klæsknagg med en slåbrok, og et hvitt isskap.

Det mest forbausende ved denne sekstiårige [31] mannen som holdt til i et underjordisk rum, var hans umåtelige sundhet. Han virket uthvilt og glad. Det var ikke en skygge av et års bekymring og spenning i hans rødmussete ansikt under det hvite, strie håret. Øinene var unge bak hornbrillene. Han minnet ikke så lite om en sportende, engelsk geistlig.

Han stod og skrevet på den sparsomme gulvplassen mellom gulvet og døren. Han løftet den knyttede neven, hvor en tykk tommelfinger sprikte ut.

«Det jeg har på hjertet er følgende,» sa han. «Størstedelen av Europa har sympati for oss, det er vi glad for, men la oss få kjøpe våben. Man beundrer oss fordi vi forsvarer demokratiet; gi oss våben. Man sender oss humanitær hjelp, kom med våbnene. Så skal vi klare resten selv.»

«Hvad er Deres merkeligste opplevelse dette året?»

«Madrilenerne. De stanset angrepet nesten med bare nevene. Men her er altfor mange folk i denne byen, en million, det burde være fire hundre tusen. Bare soldatene burde være igjen, med kone eller mor. Men ingen vil reise. Vi sender lastebiler for å evakuere folk, da [32] springer de og gjemmer sig, og kommer frem igjen når bilene er kjørt tomme bort.»

Han knurret halvt bifallende, halvt forbitret. «Ingenting biter på madrilenerne. De fikk en krydret rett av skrekk til å begynne med. Nu smaker ikke angsten dem lenger.»

*

Vi gikk tilbake igjen til hotellet gjennom stummende mørke gater. For hver

hundre meter hadde vi lov å blaffe litt med lommelykten. Innenfor svingdørene hang en turistplakat under en svak blå pære: Forén komfort og økonomi, og reis i Spania.

Det hadde vært en lang dag, jeg stupte i seng og sovnet øieblikkelig. Neste morgen leste jeg i avisene at det hadde vært bombardement om natten; åtti var drept og såret. Utpå dagen kjørte jeg tilbake igjen til Valencia, hvor den internasjonale forfatterkongress skulle begynne.

4

[33] På husene i Valencia var kongressens plakat klistret op. Den forestilte en ung dikter ved arbeidsbordet; foran ham var risset op i blå streker don Quijote. Var det ridderen av den bedrøvelige skikkelse som vi måtte lignes ved?

Spanjerne kunde tenke sig intet mer ærefullt. Det var fryktløshet og uforsonlighet mot uretten som de leste i hans liv. De snakket om det stolte don Quijotske løftet som det spanske folk gav hverandre, da fascist-oprøret brøt løs: de innfridde sitt ord med sitt blod.

Den 7. november ifjor var stillingen fortvilet i Madrid, det så ut som om byen måtte falle. Den dagen sendte de spanske intellektuelle ut en innbydelse til forfattere verden over, om å komme til kongress i Madrid. Det var i deres helts ånd.

[34] Åpningsmøtet blev holdt i Valencias rådhus. En granat var nylig gått igjennem bygningen, marmoret i ærestrappen var flådd bort og mursteinen gliste under.

Forfattere fra mange land var samlet i festsalens amfiteater; noen blev savnet. Spanias unge lyriker Federico Garcia Lorca var her ikke; han blev drept av fascistene kort efter oprøret brøt ut. Ramon Sender kunde heller ikke komme, han levde et steds bortgjemt med den vesle gutten sin, han orket ikke komme til kongress. Hustruen og de to andre barna var blitt skutt.

Den tyske forfatter Gustav Regler lå på hospitalet, rammet i ryggen av seks splinter fra den granaten som rev hodet av general Lukaz.

Jeg hadde gledet mig til å treffe igjen en ung, lysende begavet englander, John

Cornford som jeg visste var i Spania. Han tilhørte Englands beste humanistiske miljø, hans oldefar var den store Darwin, hans far var professor i gresk ved Cambridge universitet. En januarkveld for fem år siden var jeg ute hos dem; en svart iskall storm pisket mot trærne; det var godt å komme i hus. John og hans [35] søsken fulgte med spenning hvorledes uværet øket; ved ellevetiden da huset rystet, var de endelig tilfredse og drog ut for å ligge i et telt som de hadde fått til jul. Nu hørte jeg at han var falt som frivillig i den internasjonale brigade.

Vel møtt til de levende! Glad satt kongressens æresformann, Andersen-Nexø, mellom Spanias president og statsminister; det ville kjakepartiet og det hvite håret lyste i filmprosjektørenes stråleskjær.

Ludwig Renn kom; i sitt liv et av vår tids merkeligste dramaer, bygget op fra akt til akt med smertelig logikk.

Hans egentlige navn er Arnold von Golsenau; han tilhører en gammel tysk adelsslekt og var med i verdenskrigen som officer i den sachsiske garde. Krigen gjorde ham til pasifist; derfor blev han siden satt i konsentrasjonsleir. I disse årene innenfor piggråden følte han at pasifismen ikke kunde verge hans drøm om fred og rettferdighet. Da han slapp ut, meldte han sig til tjeneste i den spanske folkehær, og var nu stabschef ved 11. brigade. Lang, tynn med et blidt, ironisk ansikt vandret han omkring i salen, full av rolig [36] omtanke for alle. I et granathull ved Brunete fikk jeg noen uker senere se *hvor* dypt hans ro gikk og hvor urokkelig hans vennlige hensynsfullhet var.

André Malraux satt blandt den franske delegasjon blek, nervøs, med rykninger over trekkene. Krumrygget bøide han sig over bordet, og bet interessert i et stykke papir. Han organiserte den første eskadrillen for republikken ifjor sommer, og deltok selv som kampflyver. Noe av luftens dristige mesterskap preger bøkene hans, en kjølig beregning som skrur sig op i ekstasen på grensen av døden.

I spissen for russerne var Mikhail Koltzov, sviende satiriker og brennende talsmann for Spania. Hans ord var nådd frem; de arbeidet i kornbåtene fra Odessa; de var blitt handling i flyvemaskinene som forsvarer Madrid.

Del Vayos ørneansikt reiste sig blandt spanjerne. Han var nu øverste krigskommissær, det vil si: folkehærens kulturelle og moralske leder. På ham hvilte ansvaret for at soldatene var bevisste mennesker, som kunde holde ut,

fordi de forsvarte *verdier*. Det måtte ofte begynnes fra bunnen med å [37] lære dem å lese; langsomt blev deres verden utvidet til idéer. Sammen med del Vayo arbeidet en rekke av Spanias unge diktere.

En annen spanjer: José Bergamin, spe, brennende, gjennomlyst av ånd. Han var katolikk; hans tale var fylt med utsagn fra helgener og helgeninner. Vi måtte, sa han, slik som St. Augustin krevde det, gjøre hele vårt liv til et *spørsmål*. Ikke til et problem. Mellom spørsmål og problem var samme forskjell som mellom isolasjon og ensomhet. Hamlet gjorde å være eller ikke være til et problem; det er den intellektuelles avmakt. Men å være eller ikke være sterkere enn døden, det er vår kulturs smertelige og frydefulle spørsmål. For denne lidenskapelige, kjempende mystikker møttes den spanske soldat og den spanske dikter i samme fullbyrdelse, når den ene gav blod og den andre gav ord.

Mange taler blev holdt. Fra utlendingene kom hengivenhet og beundring for det spanske demokrati; fra spanjerne: ensomhet, stolt, nesten ekstatisk. For dem var det et privilegium å få kjempe for store mål; ennu mer fordi de var alene.

[38] Om kvelden, etter åpningen, var det festforestilling i teatret, hvor et drama av Garcia Lorca blev opført. Det handlet om en ung kvinne, Mariana Pinedar, som for hundre år siden sydde et banner til sin elskede, en av Andalusias frihetshelter. Hun blev arrestert og til slutt henrettet i Granada, – den samme byen hvor stykkets forfatter ifjor blev skutt av fascistene.

Siste akt foregikk i et kloster, hvor tyve hvitklædde nonner fulgte Mariana til retterstedet. Da teppet gikk ned, og bifallet brasket, kom nonnene marsjerende fremover og hilste oss med folkefrontens hilsen, den løftede knyttneven: Salud!

Klokken halv to sluttet forestillingen. Ute i vestibylen traff jeg en ung spansk komponist; han hadde sin seksårige sønn ved hånden.

«Er han oppe så sent,» sa jeg.

«Ja,» svarte faren. «Han er alltid med mig. Det kan hende så meget, og da er vi i hvert fall sammen.»

Straks efter vi var kommet tilbake til hotellet, gikk sirenene. Denne natten havnet vi i et usedvanlig refugio. Det var kjelleretasjen [39] i et stormagasin. På glassdiskene stod alle slags voksfigurer; damer i lekkert undertøy, med yndefulle håndbevegelser og idiotiske smil; glade barn i matrosklær med ballonger i sine

gule hender. Under satt levende kvinner og barn sammenkrøpet; bleke og dødstrette.

Bombene falt i utkanten av byen; siden gikk vi rundt i gatene og drøftet kulturens gåter. Når et barn myrdes, kan det ryste et folk, undertiden en hel verden, som i tilfellet med Lindbergh-babyen. Men når tusen barn myrdes – som i Spania idag – hvorfor beveges menneskene langt mindre?

Etpar timer senere kjørte vi til Madrid. I en landsby hvor vi stanset for å fylle bensin, blev vi omringet av en flokk kvinner og barn, over hundre. De var flyktninger fra Badajoz; det var der fascistene drev arbeiderne inn på tyrefekterarenaen og slaktet dem ned med maskingevær. Mange i denne flokken hadde mistet far, bror, sønn. Men det var ikke dét de vilde tale om: «Vi har vært ni måneder borte fra jorden,» ropte de. «Si i Madrid at nu må vi slå oss igjennom. Nu må vi seire, for vi har vært ni måneder borte fra jorden.» [40] De gråt og besvor oss å si dette; det lyste som en besettelse over de magre, utpinte ansiktene.

Neste formiddag gjenoptok kongressen sine møter i Madrid. De holdtes i en sal på universitetet; bak talerstolen stod en æresvakt som stadig skiftet, av soldater i stålhjelm. Altfor mange av oss holdt taler. En liten kineser bragte en hilsen fra sitt land; med bitterhet og sorg talte han om de statene hvis idé bare kan seire ved andres ulykke. Måtte det være slik? Kanskje civilisasjonen engang kunde bringe annen hjelp til de myrdede enn forsikringen om at krig var det ikke; det var tvertimot fred.

Det kom gode nyheter fra fronten; republikken hadde begynt sin store offensiv ved Brunete. Stadig toget deputasjoner av soldater inn for å hilse forfatterne, flere fra den internasjonale brigade. Hver gang de marsjerte nedover midtgangen, klappet vi og hyldet dem i begeistring; de kjempet utenfor Madrid og forsvarte kulturen.

En følelse av skam fylte mig. Vi hadde skjøvet ansvaret over på dem. Når de løftet armen til knyttnevehilsen, så vi et lite [41] metallstykke i en snor rundt håndleddet. Det var kjenningsmerket, når de var drept eller blev bragt til hospitalet.

Dårlig hadde vi med våre ord og tanker forsvart kulturen; dårlig hadde åndsmenneskene gjort sitt arbeide, når det måtte føres videre av dødstrette

mekanikere ved maskingeværene.

Vår fantasi skulde være vår egenart; hvor kummerlig hadde vi brukt den. En liten spesialitet for en innvidd krets var kulturen blitt i våre hender. Selve urettens forferdelige velde på jorden hadde vi veket tilbake for. Vi hadde ikke klart å nå frem med vårt ord til de undertrykte i våre egne aftenland; menneskehetens mørke, tall-løse millioner var ukjent av oss. Men nu når verden skalv foran tider av blindhet, grusomhet og kval, sa vi at kulturen var i fare. Hvilken kultur?

Ved siden av mig så jeg russeren Fadejevs klare, unge ansikt under det grå håret. Blikket hans flyttet sig fra taleren som hyldet soldatene på ny og på ny; det festnet sig ved mennene i khaki som hørte på. Det kom et uttrykk av smerte over ansiktet. «Men de skal jo dø,» sa han.

[42] Siden snakket jeg med Ludwig Renn; han var i khaki. Han sa: «Det er riktig at vi har langt igjen. *Men derfor må vi også arbeide.* Jeg har en tro eller det som er bedre: en erfaring – at menneskeverd er det viktigste, også i krig. Italienerne ved Brihuega hadde fabelaktig mekaniserte tropper; de brøt sammen. Fascistflyverne ved Madrid – de er alle sammen tyskere – klarer sig aldri i individuell kamp mot våre, og hvorfor? Fordi vår idé er bedre enn deres, større, edelmodigere. Presset av en moderne krig krever et *indre*. Å bygge mennesket, utvide mennesket er å sette oss i forsvarstilstand foran den katastrofen som truer verden; et åndsverk er like viktig som en skyttergrav.»

*

Om kvelden var det fest i hotellet. En del unge spanske forfattere som var kommet direkte inn fra fronten for å delta i kongressen, samlet sig om flyglet, én spilte, han rev dem med fra antifascistiske smedeviser på ertende rhumbamelodier til flammende frihetshymner, og de sang. Men mest sang de om mamita mia, min lille mor. Hver mann improviserte [43] et nytt vers; stadig villere betrodde de henne om broer de hadde forsvart og byer de hadde stormet. Pianisten hugget i tangentene, de andre lå utover flyglet, mens de jublet omkvedet: Mamita mia, mamita mia.

Midt under sangen blev alle lysene plutselig slukket. Det var bombardement, et av de voldsomste som Madrid hadde oplevd på måneder. Vi famlet oss i mørket op mange trapper og kom ut på taket. Granatene fløi lysende innover mot

byen gjennom den stjerneklare natten. Det brente flere steder. Fra et hus i nærheten slo flammene op; inne i ildhavet var det noen som skrek. Var det hospitalet ved Puerta del Sol som var rammet?

Vi gikk ned på gaten. Det var ikke et liv. Madrilerne blir i værelsene sine under bombardement; de fleste av dem sover. Det får være nok når de sårede og døde vet om det som skjer. Det var ikke hospitalet, men bygningen ved siden av. Brannfolkene holdt på med slukningen; to lik var nettop bragt ned stigen.

Da vi kom tilbake til hotellet, hørte vi sang inne fra et værelse. Noen av [44] kongressdeltagerne kunde ikke få sove; i sengen satt Andersen-Nexø i nattskjorte og sang bornholmske vuggeviser for dem.

Neste natt gikk de republikanske troppene til nytt angrep. De som hadde stått rundt flyglet, var alle i skyttergravene. Vi var igjen oppe på taket hvor det var utsikt hele sirkelen rundt. Den danske forfatter Sivert Lund, som var den omtenkssomme blandt oss, bar soveposen sin dit op, han vilde ikke gå glipp av noe; han falt straks i trygg søvn. Resten av natten skrevet vi forsiktig over ham.

Tolv lyskastere spente en katedral av blå-hvite buer i mørket over Madrid. Skoger brente ute i horisonten. Det drønnet av kanoner; maskingeværene hugget sine hurtige hammerslag. Det var et praktfull skuespill, og hver effekt betød lemlestelse og død.

I den grønne morgendemringen kjørte bilene op for døren; kongressen skulde tilbake til Valencia. Jeg var nede og tok farvel med kameratene, så kjørte de. Hotellet lå øde; det hadde bare vært åpnet for disse dagene. Jeg gikk op på taket og vekket Sivert som lå og sov i morgensolen.

[45] 5

Offensiven utenfor Madrid var i full gang, men ingen av de utenlandske journalistene fikk komme til fronten. Hver morgen hastet de innom Prensaen, nei heller ikke idag. Trevne og bitre sank de ned i skinnstolene, og ropte til Gud om dette var en krig. Skrivemaskinene stod likkisteaktige på bordet under sine sorte voksdruk-hetter.

Pressen holdt til i et gammelt palé like ved Puerta del Sol. I midten var det en

kjempemessig hall. Gulvet var fylt av statuer, moderne spansk skulptur som var stuvet her inn nu under krigen. Unge par var i ferd med å favne hverandre, og mødre løftet sine barn mot lyset; og dette var utmerket, men det gjentok sig dag etter dag. Journalistene satt skulende innved de svale steinveggene, mens det flimret for øinene deres av vesener som heller ikke kom av flekken.

[46] Om eftermiddagen gikk vi av og til på kino; «Englands sønner» var i ukevis byens populæreste forestilling. Denne forrykende filmen om britisk imperialisme skulde ikke synes særlig velskikket for frihetskjemperne i Madrid. Ustanselig sprenger engelske officerer gjennom indiske fjell-landskaper, brenner byer og anretter blodbad for å forsvare England som er så fredelig og grønt. Men seiersbruset i disse to tusen galopperende metrene virket for en beleiret by som en befrielse; glad klappet man ved å se så mange maurisk utseende muhamedanere bli jaget på flukt. Gjennom celluloidskuddene blandt hvite moskéer hørte vi det dumpe drønnet av granatene som slo ned i Madrid.

Det var også en spansk film om kvinnehandel i Barcelona; den endte gripende med at helten, en rett-tenkende sjømann, som dekket to elskendes flukt, fikk en kniv i ryggen; de siste fem minuttene viste hans døende ansikt i hvite stirrende nærbilleder. Først sivet litt blod frem av munnen, så mer, en langsom strøm, til slutt gulpet en halv liter ut. Sterkt bifall.

Alle kinoer, teatre og restauranter lukket [47] ved mørkets frembrudd. I en by full av soldater, omringet av døden, var det å vente en hektisk livsutfoldelse; men ingen dansesteder var overhodet åpne.

Men siste timen før kvelden kom, kokte folkehavet på Puerta del Sol. Plassen er ikke stor; den egner sig godt som møtested for en millionby, hvor menneskene i sin ensomhet har behov for å bli slynget mot hverandre, om bare i en fysisk illusjon av nærhet. Erfaringen viste at dette var stedet hvor de første granatene ofte slo ned; men her var folk vant til å gå, og det aktet de å fortsette med. I trossig eiendomsstolthet vandret de frem og tilbake på sin egen plass, leste aftenavisene og drakk appelsinsaft; ungdommen stanget hverandre med øinene. Det fikk heller koste liv.

I sidegatene omkring lekte ungene. De store var snilde og lot de små være med; de aller minste vagget nakne omkring i rennestenen. De var tynne og skrøpelige; det var dårlig med mat. Om noen måneder kom kulden, og også

naturen vilde være mot dem.

Mørket falt på; luften stod tett av sorte hete-partikler; det var som å gå i kullbaksen [48] på en båt under ekvator. Snart lå gatene tomme; bare skiltvaktene gikk omkring. Blev et lys tendt i et utildekket vindu, skjøt de øieblikkelig. De hadde slikt slag å gjøre gjennom en lang natt, og var alltid glade når de kunde gjøre sin plikt. De sang gjerne etterpå.

Noen aftener talte jeg i radio for Skandinavia; en tykk, vennlig mann med ullskjorte og revolver stod inne i senderrummet og skar opmuntrende grimaser. Under en papp-plakat med innskriften «Taushet påbys», satt teknikerne utenfor, bak et teppe av tynt sekkelerret, og spilte kort. Den tykke rugget av og til bort og trakk portièresen til siden, mens han sudde advarende med munnen. Uforbederlige optimist! Francohylerne overdøvet alt; foran denne mikrofonen kunde man rope ut alle sin sjels hemmeligheter, med den fullkomne vissheten om at intet levende hørte det.

Når jeg kom op fra radiokjelleren, fortet jeg mig nedover den mørke gaten; den lå i skuddlinjen. På veien hjem passerte jeg Palace, det store luksushotellet. Det var nu hospital, fullt av sårede. Enstonig kom smertestønnet: oi, oi, oi fra de åpne [49] vinduene; av og til steg det til et rop på madre mia, på mor.

En kveld braket en granat ned i kvartalet ved siden av; jeg kom mig rundt hjørnet; her lå avenyen, trygg og rolig; efter all menneskelig beregning i le.

Trærnes løvmasser mørknet mot den lysende stjernehimlen. Livsalig var denne sommernatten å ånde inn! Rummets høie hendelsesløshet over mig var som en uavbrutt handling; hvert sekund skjedde stillheten. Det var fred.

*

Klokken ti hver kveld kom general Miajas livjournalist til Prensaen, og leverte dagens hektograferte seiersmelding rundt til korrespondentene. De mottok den med dump bitterhet; hver og en av dem var kjøttetende nyhetsjegere, førsterangs folk, de krevde å få bruke sine sanser på stoffet, ikke bli avspist med et stykke papir. Om en av dem *underhånden* hadde fått den autentiske meddelelsen om at jorden skulde forgå imorgen, vilde han jublende ha hugget nyheten ned på skrivemaskinen, men gjespet forarget hvis [50] budskapet blev utsendt i form av et kommuniqué.

Eftersom dagene gikk, grep utålmodigheten oss alle, det blev som en brunst etter å komme til fronten. Det var et arbeide som skulde gjøres, javel, men også en slags uhyggelig lykke som vi ikke kunde gå glipp av. Vi unte hverandre det beste, men vi var tilfredse når *alle* innfant sig mismodige, dag efter dag.

En kveld hørte jeg gjennom spanske kamerater at en journalist, Lino, fra Madrids største avis, skulde utover. Jeg gikk op til ham. Han hadde en ledig plass i bilen, jeg kunde bli med.

Klokken syv neste morgen møttes vi. På den svale, klare himmelen var der noen små hvite, uskyldige skydotter, luftvernet skjøt efter en fascistisk jager.

Foruten Lino, chaufføren og jeg, skulde det være en pressefotograf med. Det kom to, iført apparat og revolver, små og spenstige, med kjemiske negler. Begge hadde fingerring med hvit plate, hvor den elskedes ansikt var kopiert.

Bare en, sa Lino.

Begge eller ingen, ropte de til svar.

[5.1] De niskrek, de danset av raseri og smerte. Det endte med at de stengte sig inne på klisjé-anstalten, inntil de hadde fått sin vilje.

Så snodde bilen sig ut mellem Madrids hvite, cementerte barrikader og kjørte nordover. Vognen var kamuflert i grønne og brune farver; vi kiket ut mellem små åndehull i sideglassene.

Veien gikk gjennom en gobelinstille skog av lave sten-eker, hvor kongene tidligere hadde sitt jakt-terreng. Snart reiste Guadarrama-fjellene sig med hvite sneflekker i det blå mot himmelen, Escorial glimtet oppe i skrentene. Sletten lå foran oss.

Kornet var brent; akrene gliste svarte og forkullede efter fascistenes brandbomber. I den lave furuskogen knitret det ennu; gnistene føk mot vognen når vi jog igjennem. På høire siden av oss, i en skråning et par hundre meter borte, veltet brune jordsøiler til værs med korte mellemrum; fiendtlige granater søkte efter vårt artilleri.

Et kompani soldater stod langs veien i ly av en bakke, og drakk kaffe. De var i tynne gule sommeruniformer med grønne stålhjelmer og turnsko. Om livet hadde de viklet [5.2] meterlange appelsinfarvede luntesnorer til fyrtoiet.

Vi lot bilen bli igjen, og noen officerer fulgte oss videre. En mann lå på veien

da vi kom rundt svingen, blodet veltet ut av et sår i låret, sykebæreren stod og bandt en rød gummislange omkring. En marokkansk rytterpatrolje var dukket frem og hadde slengt noen skudd bortover.

Vi kom til de første skyttergravene som var tatt dagen før. De var kastet til igjen; mellom leirklumpene stakk der her og der op et ansikt eller en muldet neve. En stripe av søt, kvalm likstank strakte sig gjennom den dirrende blå sommerdagen så langt linjene gikk.

Et hvitt dryss av brever lå over gravene. Jeg tok et op, det var en far i Saragossa som skrev til gutten sin: «Vi har ikke mat å sende dig, bare litt salat. Men til uken kommer don Benito, og da kan det kanskje bli råd med noe pølse og ost.»

Brevkortene var merket Madrid-divisjonen, og bar stemplet: Ett fedreland: Spania. Én fører: Franco.

Overalt lå geværer, patronbelter, ammunisjon, uniformsplagg og maurerkapper.

[53] Fotografene kastet sig over en haug med håndgranater, og forlangte å få knipset dem i virksomhet. Når det gjelder en eksplosjon, forklarte de, nytter det ikke å improvisere.

En løytnant tok en håndgranat, som lignet en maiskolbe med hundre små jernnutter og slengte den bortover marken. Alle hev sig ned på jorden, men i et glimt så vi fotografene langt fremme, praktfulle som dansere i yndefullt samspill, mens granatstumpene fløi omkring dem. Den ene var sunket ned i knestående stilling, den andre stod: arbeidet var videnskapelig fordelt, eksplosjonen var deres.

Det som engang hadde vært landsbyen Quijorna lå foran oss, i den kokende middagsheten. Kirketårnet raget ennu op, gjennomhullet på fire steder. Fire ganger hadde fascistene bragt nye maskingeværer i stilling der oppe, ledet av landsbypresten. Med revolveren hadde han truet marokkanerne da de vilde gå tilbake. Det lå seksti døde i kirken da regjeringstroppene tok den med håndgranater. Ja, han også.

Likstanken var nesten uutholdelig inne i byen. Vi måtte binde lommetørklærne om [54] nesen og munnen. Sanitetsfolk med gassmasker kastet pøser med kalk ned i gravene. Rundt omkring i husene smalt skudd, soldatene

gjorde jakt på bikkjene og skjøt dem. Hvis de ikke fikk hundegalskap her, når skulde de da få det?

Fotografene hadde funnet et gulrødt nasjonalistflagg og en sabel, de lekte nu tyrefektning, med stadig skifting av rollene. De danset rundt på den glohete torvplassen som var bestrødd med madrasser, klæsplagg, fiolette og røde messehagler og liket av en pissegul hane. Det var ønskverdiggst å være tyrefekter, bare et skritt til siden, en nesten umerkelig svingning av kroppen, og tyren jog forbi.

Inne fra et sammenskutt hus hørte jeg stemmer. I det nesten sorte rummet skimtet jeg etterhånden åtte–ti soldater som satt rundt et langbord. De gransket Franco-pesetasene som de hadde funnet. En av dem kom til å nevne noen navn, Pepe og Juan, kamerater som var falt. En annen begynte å nynne en sørgemarsj, resten falt inn. De satt med hodet i hendene, mellom papir-pesetasene, så ut i luften og sang.

*

[55]

Det blev sagt oss at divisjonsgeneralen, El Camposino, opholdt sig like utenfor byen med sin stab.

For å komme dit måtte vi springe over en åpen mark. Av og til plystret en geværkule forbi, en granat hvinte over. Et par ganger måtte vi hive oss ned i det tørre, bleke gresset, hvor det flammert av røde valmuer. Jeg misunte spanjerne, fordi de var så små av vekst. Særlig var Lino glimrende utrustet, en meter og seksti, i grågul overall og glattbarbert på hodet. I Norden er vi så stolte over at legemshøiden vokser fra år til år, Gud vet om det ikke under denne civilisasjonsform er en degenerasjon som gjør oss uskikket til å delta i kulturen. Jeg følte mig sykkelig stor og dessuten uklippet.

Vi kom til en liten renne i jorden som blev dypere og dypere, til slutt var den en skyttergrav som rakk oss til livet. Vi fulgte den inntil den gikk inn i jorden. Vi stod i en mørk dugout, hvor noen menn lå og sov.

Fotografene sprang løs på en av dem, det var folkehelten, divisjonsgeneralen El Camposino. Han lå i korte hvite underbukser, og det gjaldt nu å få ham velte ut i solskinnet [56] og fotografert ham i dette beskjæmmende antrekk. En henrykt kamp fulgte, generalen fikk trukket khakibuksene på med en hånd, mens han

med den andre gikk løs på angriperne som danset lik kalver omkring ham.

Fotografene blev knust og var elleville av jubel. Den ene tok, på spansk vis, et kraftig tak om sine kjønnsdeler og rystet dem som tegn på sin beundring. - Å, det er en mann! ropte han.

El Camposino kom nu påklædd tilbake, la selv ullteppet omhyggelig sammen og satte frem en liten krakk som øiensynlig var hans stolthet. Den var flunkende ny, trukket med lyseblå silke. På den tok han plass med orientalsk verdighet midt ute på jordgulvet, mens vi andre satte oss på en smal benk som var hugget inn i leiren. Rett overfor lå en syttenårig bondegutt på kne og passet felttelefonen, – den yngste kaptein i den spanske folkehær.

El Camposino, «Landarbeideren», kunde vel være tredve år, bred, tettbygget, huden skinte som av olje, og glansen likesom cirkulerte ut i det tette svarte håret som falt i tjafser nedover de brune, alltid forbausede øinene. En ^[57] naken pike satt med kryssede ben i blå tusj på den høire armen hans.

Jeg spurte ham hvad han hadde vært før han blev divisjonsgeneral. – Fange, svarte han hurtig, alltid fange, i Spania og Marokko, men der rømte jeg over til araberne. Så blev jeg fange der.

Vi fikk gul vin i en blikkboks og tørt brød. Granatene begynte å slå ned nærmere.

– Har de lokalisert oss? spurte syttenåringen.

– Arriba, svarte El Camposino, de går for høit. Dermed var den saken ordnet, en gang for alle, han var generalen og det blev slik som han sa. Aldri har et måltid smakt bedre. Oppe fra dugoutens tak luktet det friskt av løv og gress. En fange blev ført inn.

– Sett dig og drikk.

Han var snekker fra Bilbao og skjønnte sig ingenting på politikk. Han var tvangsutskrevet, igår var den første dagen hans ved fronten, og han var glad over å bli tatt til fange.

Han blev ført ut, og generalen undersøkte ivrig de tingene som var funnet i lommene hans. Særlig interesserte han sig for en bitte liten messingkikkert, bare noen få centimeter ^[58] stor. Når man stirret inn i glassene som var på størrelse av knappenålshoder, kunde man se to bilder, Maria bebudelse og korsfestelsen.

El Camposino rystet forbauset på hodet.

*

Noen fascistiske bombefly fløi i stor høide over dalsøkket, og kastet bombene en kilometer borte. Men da vi var tilbake igjen på veien, kom en sverm av flyveblad som de hadde sloppet samtidig, svingende ned gjennom luften. Det stod at jødene og frimurerne var skyld i Spanias elendighet, og at Franco vilde gi alle brød og arbeid.

Lino tok en granatstump op fra veien.

– Dette er brødet, sa han, og mens han nikket mot de sammenskutte husene i Quijorna: dét er arbeidet som venter oss.

*

Utpå dagen traff vi en annen av folkehærens berømte generaler, Lister. Det var gravd en grøft rundt et oliventre ute på et jorde; nede i den stod han med staben sin. Han var usedvanlig kraftig med svære lemmer, han lenet sig på armen, på tykkelse av et lår, mens han studerte kartet. Trekkene [59] var grove, med en mutt godmodighet. Uniformsluen var skjøvet tilbake, det var som det tette, svulmende håret ikke vilde bære den. Det var noe russisk over ham, en kommunisttype av tung, langsam selvbevissthet. Før krigen var han stenhugger.

Bortover mot treet hvor Lister stod og forklarte oss stillingen på kartet, kom en gruppe gående over marken. Blandt mennene var det en høi, rolig skikkelse med gresk ansikt og krøllet hår. Det var den tredje av de unge spanske arbeidergeneralene, Modesta, øverstkommanderende ved denne fronten.

Han hadde med sig to unge piker, den ene var i khaki med flyverlue på det blonde håret, den andre lignet en bred, sterk bondejente med broket skaut. De var tolkene hans, forbindelsesledd med den internasjonale brigade.

Modesta fortalte at Villa Nueva de Pardillo var falt for en time siden, en seier av stor strategisk betydning.

Lino var alt på sprang bortover mot bilen; vi andre fulgte etter, over den stive, kvasse stubbmarken som sved gjennom gummisålene.

*

[60]

Underveis møtte vi stadig store, grå lastebiler på vei til Madrid. Alle var

smykket med ungt, lysegrønt løv, det virket så lykkelig, som seier og glede. Det var ambulansene som var kamuflert, for å verge sig mot fascistenes bombefly. Det pisket av grener mot bilen vår; med 70–80 kilometer i timen blev de sårede og døende kjørt til midtsommerfesten.

Andre lastebiler fulgte, fullstuet av soldater, de lo og knyttet nevene og skrek salut mens de jog forbi. Skulde de på permisjon? Det var Francos unge vernepliktige som nettop var tatt til fange.

Villa Nueva de Pardillo lå oppe på en liten høide, omgitt av grisne, blekgule akreer. Fem tanks var strandet på veien opover skråningen; overalt, langs veien og inne mellom kornet, lå lik. Her var det blitt kjempet om hver meter jord. Vanvidd; jord var til å pløie og høste, gress og korn skulde gro; mennesker skulde hvile på den etter endt dagsverk.

Men kanskje prisen for de enkleste menneskelige krav var dyrere enn vi trodde. Et folk skaffet sig retten til jorden, med loven i hånd; de som slet med den, skulde ikke ^[61] lenger være de rikets utpinte dagleiere. Mitraljøsene møtte dem. Døde menn lå på de akrene som blev nektet dem. Det var ikke billigere; det var prisen på jord.

Inne i byen var det ingenting å se. Det var en normal spansk landsby: ødelagt, sammenskutt, hvor et uskadd hus, et sted for mennesker til å leve, virker som noe naturstridig og sinnssykt.

På broen nedenfor landsbyen var det kjørt frem noen lastebiler; likene skulde av veien. Sykebærerene tok dem på bårene ute i marken og hev dem op i bilen. Noen stod oppe i likhaugen og tok imot. Det var som en høivogn hjemme. Det var plass til 20–30 i hver bil.

Jeg stod og så på dem en stund mens de blev lempet op. På en var stålhjelmen trykket inn i hjernen, en hadde ikke hode, det var som de håndterte en blodig, hodeløs fisk; men en lå på ryggen med tarmene ut av underlivet og munnen flådd op i et hvitt, lykkelig smil.

Nede under broen, på det inntørkede elveleiet, lå restene av en bataljon og hvilte sig i skyggen. Det var spanske bondegutter. ^[62] Noen sov, andre lå stille og stirret op i brobuen; en gnaget rolig og uophørlig på geværkolben.

Om et par timer skulde de videre. Til hvad? Kanskje til vognen hvor likene blev slengt op. Kanskje til seiren: en ny sammenskutt landsby. Det var de to

alternativene for idag, imorgen, for måneder, kanskje for år.

Vi skulde tilbake til Madrid, og vi gikk igjen op på veien. Nye lik blev lempet op i lastebilen. De døde vakte ikke noen smerte i mig; det var fullbragt. Jeg kom til å huske en sonnet av Charles Hamilton Sorley, som falt tyve år gammel under verdenskrigen. Det er et dikt hvor han med bitterhet avviser de gjenlevendes medynk med de døde: *Dessuten, det er lett å være død.*

Det var dem nede under broen som tellet.

*

Sent på kvelden kom jeg inn i Prensaen. En dør stod åpen fra telefonværelset ut til hallen, noen av statuene, unge hvite stenkvinner, fikk et varmt, gyllent lys over sig. Jeg hørte stemmen fra en av de engelske journalistene, rolig og tålmodig, han leste [63] tapslisten fra de engelske frivilliges bataljon op for London.

– Det var 148 mann igår, idag stilte bare 39.

David Richardson, 21 år, ugift, død.

Lesley Thomas, 26, gift, hårdt såret.

John Lewis, 37, gift, død.

George Pritt . . .

En ung marmorpike med spede lemmer stod og løftet serken over brystene, rede til sommersjøen eller sin elsker. Den klare, inntrengende stemmen, som bestandig fortsatte, klang ut forbi henne: Jeg skal stave det. P for Peter, R for Richard, I for India, T for Tommy, T for Telephone. Ja. Pritt. 28 år, gift og tre barn, død.

[64] 6

Det var fest i luften en blank morgen da jeg våknet. Det var attende juli. Det beleirede Madrid feiret årsdagen for militæroprørets utbrudd; et år av motstand.

Det var luftkamp ute i horisonten, og min værelseskamerat, Sivert, hadde trukket sin seng kloss op i vinduet; her lå han på rygg og fulgte interessert med.

En blir meget nøie på hvem man omgås i en bombardert by; Sivert hadde sjeldne egenskaper. Det hendte at granater falt i nærheten; men utelukkende på de forskjellige nyanser av lathet hvormed han drog sengen bort til det beste utsiktspunktet, kunde jeg avlese hans interesse for begivenheten.

Balkongene på alle hus i nabolaget var fulle av folk som stirret utover. Nu kom de republikanske jagerne tilbake igjen, de stupte med tordnende motorer nedover takene og jog til [65] værs igjen. *La gloriosa!* skrek folk og vinket avsyndige opover mot dem.

Jagernes vakthold er nødvendig over Madrid. Den fascistiske flyveplassen ligger like utenfor byen; på et minutt kan bombemaskinene være over husene, uvarslet; det er ingen tid for sirener. Det angrepet vet madrilenene kommer, en dødens dag, når oprørerne har fått samlet sin luftarmada der ute; op av den vissheten steg jubelropet mot forsvarerne, leende og gråtkvalt.

Om middagen var det festmøte i Madrids største kino, overført til fem andre lokaler. Folkemassene stormet inn; det var mest soldater og unge piker, – arbeiderjenter i nyvaskede, blå overalls og rødmalt munn, med vifte i hånden. Oppe fra galleriets dører skrånet inn striper av fiolett, kunstig lys, det var dagen. Militærorkestret reiste sig; stående spilte de Himno de Riegos glade, eggende strofer. Menneskemassene stod med de nakne, brune armene løftet i knyttnevehilsen; fra balkongen så det ut som tusener av rake lys.

Passionaria kom inn, møtt med en storm av glede. Hun gikk med lange, rolige mannfolkeskritt frem mot talerstolen. Hun var i mørk, [66] grov kjole. I den store, kraftige neven med giftering bar hun en veske; den la hun fra sig, smilte og strøk sig over det svarte håret. Det alvorlige, moderlige ansikt stod og lyste et øieblikk. Så begynte hun å tale med dyp, langsam stemme.

Menneskene satt åndeløse, lykkelige; hun var deres. Hun var en arbeiderkone; hun kom fra grubene, sjøen og jorden. Hun visste alt, om slektledds slit og fattigdom, om kampen for å bli fri, smerten og lykken ved det.

Hun vendte sig til alle verdens mødre, også til Tysklands og Italias, og besvor dem å stanse denne krigen, de drepte barns krig.

Hun talte til kvinnene i Madrid. Det kom en allvitende ømhet i stemmen hennes; hun løftet hendene over hodet og førte dem sammen, i et synsbillede av smerte; det var som hun vilde si at hendene som blev rakt i fortvilelse mot

himmelen, måtte søke sammen og hjelpe hverandre. «Vi må holde våre tårer tilbake, for ikke å svekke våre menns mot.» Stemmen steg i tross, den store neven knyttet sig i et løfte: «Dør mennene, skal kvinnene ta geværet.» Hun sluttet med de ordene som hun ropte utover Spania for et år siden [67] da oprøret brøt ut: «heller dø stående enn å leve på knærne.»

Menneskene reiste sig i et skrik av bekreftelse; de stormet fremover; det flammet mot henne.

*

Når soldatene kom inn fra fronten med permisjon, var de alltid innom Alfonso. Det var Madrids billigste hotell, tre pesetas for værelset; det lå også usedvanlig sentralt til, når det gjaldt granater. Hver bordsetning i spisesalen var på flere hundre mann; vi spiste ved kjempemessige langbord – suppe med en kjøttbit i og et eple. Undertiden fór en av soldatene frem på gulvet og danset en forrykende solo, mens kameratene huiende klappet takten.

En dag kom en ung officer bort til mig, en høi, slank mann, høflig, med et forfinet, nervøst ansikt. Han talte engelsk, men langsomt, med vanskelighet. Han var advokat i fredstid, hvor kom jeg fra? Oslo – han kjente godt en mann i Oslo, kunde han få papir, vilde han skrive op navnet, det var så ondt å snakke. Han fikk min notisbok og skrev: [68] Sir Austin Chamberlain. Et uttrykk av fortvilelse kom over ansiktet hans, han husket ikke adressen, han rev lommeboken op, bladde som i dødsangst gjennom noen dokumenter og skrev: Avenida Brandes 155, Oslo. Side efter side fylte ham med navn, Léon Blum, Anthony Eden, alle med sinnssyke adresser. Svetten rant ned over ansiktet, han arbeidet som i besettelse. Han stakk fingrene op i munnen, åpnet den og bad mig se ned i svelget, han hadde fått et skudd der; slik var det at han ikke kunde snakke. Så skrev han igjen. Noen kamerater tok ham med sig ut; han hadde granatsjokk.

*

På hotell Nacional, hvor jeg bodde, var det noe av et privilegium å få spise; her var muldyrstek hver dag. En ubestemmelig, råttten lukt hang mellem murveggene. Restauranten lå nede i kjelleren, innrettet som en bayersk ølstue med middelalderske fresker og muntre, gammeltyske drikkerim. Den hadde solide hvelvinger. Instinktmessig lærer en i Spania å verdsette god arkitektur.

Man satt på skinnsøfaer i små båser; hver gjest hadde sitt eget bord, hvor

drikkevannet [69] stod i en champagneflaske. En middag da alt var besatt, slo to spanjere sig ned hos mig; den ene var ung, han gikk med krykker som han satte fra sig mot en stol; den andre var femti, seksti. Det var far og sønn. Opvarteren som gikk forbi, veltet den ene krykken. Han vendte sig og bad om at den ikke måtte stå i veien.

Den unge tok krykken op. Han satt stille en liten stund. Så smilte han. Det var et strålende smil og samtidig fullt av en pint grusomhet; det kom likesom langveis fra og hele tiden hadde det gått gjennom smerte. Smilet blev på ansiktet; det hadde kostet før det kom der.

Han nikket bort mot kelneren: «Hvad slags folk tror du det er? Femte kolonne. Slik vil de gjøre med oss, bare de kan komme til.» Med en rispende lyd trakk han fingeren over strupen.

Faren lente sig fremover; han hadde et kraftig, velvillig bondeansikt med hvite skjeggstubber. Han fortalte at han var kusk, han hadde ofte sittet og ventet om natten utenfor her.

Plutselig slengte sønnen benet sitt op på [70] bordet; det var bare en stump, amputert langt ovenfor kneet: «Jeg duer til så lite,» sa han, «men kanskje kan jeg ta-ta-ta-ta-ta.» Han efterlignet maskingeværet. Han så rundt sig med det tindrende, opspilte smilet.

Litt efter tok han krykkene og hinket ut.

Faren rystet sørgmodig på hodet: «Det er synd! Han er så tapper, så edel og god. Og bestandig sier han: «Jeg elsker stolthet og jeg hater medlidenhet.»»

Sønnen kom tilbake, og faren slo inn på en munter tone for å kvikke ham op.

«De kan tro at han er svær efter pikene!» sa han. «Vis billedene dine!»

For på sin side å gjøre den gamle en glede, trakk gutten op noen saker av lommen. Faren knegget beundrende, se hvordan han gjemmer dem, å han kan det.

Sønnen hadde tre forskjellige pass, som sersjant i folkehæren, fagforeningsmann og almindelig borger. I hvert av disse hadde han stukket inn fotografiet av en ny pike. – «Han viser frem bare det ene passet, og så tror hun at hun er den eneste, sånn skal det gjøres!» Stolt klappet faren gutten sin på skulderen. Sønnen smilte, med en hyldet sirkusartists [71] rutine. Nu trakk den

gamle hemmelighetsfullt op lommeboken sin. Han viste frem et fotografi av en lubben pike, bare iført sorte strømper. «Hun er god,» utbrøt han, «men vi får hjemme av konene våre, både han og jeg, de lugger oss.»

Sønnen så sakkyndig på billedet og nikket anerkjennende. Da blev den gamle opriktig glad og vilde at de skulde ut og treffe pikene. Begge reiste sig, gutten la krykkene til rette under armhulene, sa det ene ordet: *nada*, ingenting, nikket smilende og hev sig fremover mellem bordene, fulgt av faren.

7

[72] I november ifjor da Franco prøvde å storme Madrid, sa han i radioen at han rykket frem med fire kolonner, den femte skulde støte til ham inne fra byen.

Slik er «den femte kolonne» blitt navnet på motstanderne innenfor republikkens egne rekker. I Santander var kolonnen i virksomhet; den tok makten i den beleirede byen før fascistene var trengt inn, og skjøt ned dem som vilde redde sig på fiskeskøitene til Frankrike. I Madrid hvor regjeringen står sterkt, får en fremmed bare glimt av disse hemmelige kreftene. En natt så vi oppe fra et hustak hvorledes en bil i utkanten av byen plutselig satte lyskasterne på med full styrke, og kjørte rundt et kvartal; et punkt, kanskje *et mål* var trukket op med skjærende hvite linjer. Ingen av spanjerne som var med mig, tvilte på hvad det betydde. Utenfor byen skjøt [73] luftvernet en morgen uten mening og mål på de fascistiske jagerne; projektilene eksploderte der oppe flere kilometer fra maskinene. Igjen hørte jeg de samme ordene: den femte kolonne. Chefen ved batteriet og to mann blev skutt.

Midt inne i Madrid lever flere tusen fascister i de utenlandske legasjonene. I et hus under Perus beskyttelse blev det funnet en radiosender som daglig rapporterte granatnedslagene i byen til fascistene. Fra den norske legasjon blev det smuglet ut militære opplysninger, og så sent som i august i år fantes det våben i huset.

En sommerkveld gikk jeg ut i legasjonen. Den norske minister hadde en elegant leilighet i et stort mondént nybygg. I hans fravær, efter at militæroprøret brøt ut, tok den honorære vicekonsulen, en tysker, vare på den. Det skjedde på

følgende måte: han lot sytti fascister flytte inn i ministerens værelser. Nu var det i huset elleve leiligheter til; dem fylte han også med flyktninger, dessuten nabohuset. Siden det var knapt med melk under beleiringen, innrettet han et fjøs i nærheten. Over alt dette, åtte hundre fascister [74] og firti kyr, heiste så tyskeren det norske flagg, som tegn på at her var et lite stykke Norge midt i Madrid.

Fra kysten kjørte lastebiler som var under diplomatisk ukrenkelighet, stadig med mat og kull til kolonien, mens folk omkring sveltet og frøs.

Den republikanske regjering godtok alt. Fascistene har nu bodd i den norske legasjonen *ett år*; til tross for at de spanske og norske myndigheter vet om tillitsbrudd, har ennu ikke en soldat eller politimann vært innenfor døren.

En mann med et armbind i norske farver stod bak innkjørselsporten; flere med samme tegn satt i trappen. Ute på gårdsplassens blendende lyse firkant lekte noen barn; rolige kvinner holdt til i skyggen ved muren.

Oppe i ministerens arbeidsværelse satt den norske funksjonæren som utenriksdepartementet har sendt nedover i samtale med noen av fascistenes tillitsmenn. Når han var ute av rummet, hadde spanjerne uhindret adgang til telefonen, og brukte den også, som en selvfølge.

De virket trette og uglade. [75] Regjeringstroppene gjorde nettop seierrike fremstøt ute ved Brunete; slike dager lå håpløsheten tung over huset. De aller fleste av flyktningene var flyttet inn i oktober ifjor, mens Franco nærmet sig byen. Opholdet i den norske legasjon fortonet sig da som et spennende eventyr; om to, i høiden tre uker var de befridd!

Seiren kom ikke; derimot beleiringens endeløse lange måneder. Oppe på hustaket hvor de gikk om kvelden for å trekke frisk luft, kunde de se fascistenes tropper ikke tusen meter borte. Noen vilde *handle*, bryte sig gjennom linjene frem til sine egne; det blaffet op av håp ved en fascist-seier på andre fronter, eller en melding fra Berlin og Rom. Andre holdt igjen; vi vinner ved å vente. Månedene i dette huset, hvor menneskene satt gustne og slukte, med et norsk flagg bundet rundt armen, blev langsomt til et år.

De hørte hjemme i forskjellige miljøer, de var aristokrater, prester, store forretningsfolk, funksjonærer. De var flyktet hit inn, fordi de alle som en hadde konservative sympatier. Nu var de plutselig selv tvunget til å organisere et samfund innenfor murene her. Blandt medlemmene var det folk som hadde

[76] millioner og folk uten en øre, en moderne verden i lite format. Hvilket system fant de mest brukbart, disse åtte hundre, kringssatt av en fiendtlig verden?

De bygget op et urkommunistisk samfund. Ikke et sted i Spania, overhodet neppe i verden, finnes make til social rettferdighet. De rike deler med de besiddelsesløse; de har en kooperativ i kjelleren, hvor alle får sine rasjoner, uansett om de kan betale eller ikke.

Enkelte av rikfolkene fant en tid at det gikk over alle grenser, og vilde nekte å punge ut. De stod da overfor muligheten av en social revolte innenfor huset, hvor de republikanske myndigheter sikkert vilde bli innblandet. Resignert måtte de fortsette, tvunget av en hård skjebne til rettferdighet.

Utenfor i Madrid slet «de røde» med å skape en litt mindre oprørende samfundsform enn den de hadde før. Men urkommunistene i den norske legasjon følte ingen trang til å dra ut og hjelpe dem. De gikk omkring på parkettgulvene, lutende under en tilværelse av solidaritet (som jo strider mot den menneskelige natur). Om kvelden stirret de lengselsfullt mot marokkanernes skyttergraver, [77] hvorfra befrierne en dag måtte komme for å gi dem tilbake det gamle, frie, lykkelige samfundet hvor noen har overflod og andre lider nød.

*

Tredve kilometer utenfor Madrid skulde det være et nonnekloster i drift, og i mangel av noe bedre, kjørte en del av journalistene dit ut. Bilen stanset foran en stor, hvit bygning med høie murer omkring. Vi gikk inn porten. Ikke et menneske var å se i havegangene som strakte sig mellem lave, soltørre trær. Under de romanske buelhvelvingene rundt bygningen lå bøker og sytøi på et langbord. En dør blev åpnet inne fra huset, og noen unge kvinner kom ut; de var alle i badedrakt, tettbygde og solbrente. Under glade hyl stormet de av gårde mot et veldig cementbasseng som var bygget mellem trærne. Skrik og sprut stod til værs; de svømte og dukket som seler; med vannperler på den brune, glinsende huden og håret drivvått av væte, kom de bort og hilste på oss. Herren fryde oss, hvisket vi til hverandre, slik skal det altså gjøres, slipp nonnene løs og se for noen [78] frodige piker republikken kan lage av dem.

«Nonner,» ropte vår spanske ledsager, «dette er et hvilehjem for fabrikkjenter fra Madrid.»

Pikene viste oss med stolthet huset og stekte poteter til oss på en

terrakottakomfyr som stod under et tre i haven. Utenfor porten var det tråkket en fotsti gjennom det tynne gresset; det måtte være som stevnetøtets egen vei en nordisk sommernatt mellom duggete strå. Den førte bort til en bakkeskråning med en hule som jentene selv hadde gravd. Hit måtte de springe for livet om natten når de fascistiske bombeflyene kom, og det var ofte; for det var en republikansk flyveplass i nærheten.

I landsbyen like ved fant vi klostret «Marias treller». Inne i et stort, lyst rum satt firti, femti nonner og sømmet; få av dem så ut som de kunde prise Gud med sine legemer i et svømmebasseng. Hver av dem satt bøid over en soldaterbrok. Det meste måtte de sy på hånd, fortalte de; de hadde bare åtte symaskiner. Det hadde vært en stor fordel å ha flere, da de fikk betaling pr. bukse.

[79] «*Girls,*» utbrøt en av amerikanerne dempet og inderlig, «dere skal få symaskiner. Ennu i kveld skal jeg sende et telegram som skal få Amerika til å hulke. Nonnene må tjene mer vil jeg si, og symaskinene skal strømme over havet. Slik må appellen lyde til våre frihetselskende, demokratiske folk: symaskiner til nonnene. Og ikke: bukser til milissen.»

Kapellet var stengt; det religiøse livet var henvist til rummene. De yngre så ut til å trives ved det nye livet med frihet til å gå og komme; de eldre var avgjort mellemfornøide. Aldri har jeg sett mennesker dyktigere til å *veksle blikk* enn disse gamle nonnene med skrukkete ansikter, listige og fromme; full av elskverdig ubevegelighet gled øinene deres rundt i værelset og meddelte sin skepsis til de andre, og innsamlet bifall etter behendige undvikelser. De kjempet for sitt.

«Men da flyverne bombarderte en kirke i Guernica midt under messen og drepte dem som var der – var ikke det synd?» insisterte spanjeren som var med oss.

Den eldste svarte: «Hvis flyverne *visste* at det var messe, var det i sannhet synd.»

[80] Triumferende blikker fra gamle-nonnene svinget nesten umerkelig mot hennes ansikt og videre ut i tomrummet ved dette gode svar. Men da vi gikk, fulgte de yngre oss til døren, og salud! hilste de. Ropene fra fabrikkjentene som ennå drev på med å bade, klang tilbake gjennom middagsheten.

8

[81] Hver formiddag presis klokken elleve var det øl å få på en rekke av Madrids kaféer. Det var streng rasjonering, og utskjenkningen foregikk i omkring sytten minutter, så var dagens beholdning fortært. Uten egentlig å bry mig om øl på dette tidspunkt av dagen, følte jeg alltid en slags ophisselse kort før elleve, det gjaldt å være om sig, og jeg hastet til kafé «Leon». Til ølet spiste man snegler, og det var adskillig tidsfordriv i å pirke dem op av skallene med fyrstikker som alltid brakk.

En dag satt jeg på «Leon» sammen med en av mine journalistkamerater, «George Gordon». Han var opprinnelig tysk; syv-åtte store blekrøde arr på halsen og kjaken fortalte hvor han kom fra; hele underansiktet hadde vært knust av revolverkolbene i en koncentrasjonsleir.

[82] En stor militærbil stanset et øieblikk utenfor, vi skimtet to mann fra den internasjonale brigade som vi begge kjente, og et minutt senere satt vi med dem i vognen på vei til Escorial. Ukelange ansøkninger til krigsministeriet hadde vært forgjeves, her hadde vi alt hvad vi trengte, en plass i en bil som førte oss gjennom alle sperringer.

Nede på hjørnet, like ved kafeen, var fortauet dekket av lysegul sand; opover husveggen var det også kastet grus som klebet sig fast til muren. Da vi en time tidligere gikk forbi her, var alt blod. En granat hadde falt like ved metro-nedgangen, drept syv og såret toogtyve.

Vi kjørte en ny strategisk vei som skar sig i sving over åsene; langt borte lyste Escorial hvitt i den grønne fjellsiden.

Vi var fremme; mellom store, gamle trær lå slottets tremasser, lenger borte steg byens villagater op over det disblå slettehavet.

Inne fra en gårdsplass hørte jeg kjente stemmer, her holdt noen skandinaver, dansker og svensker til. De fleste av dem hadde vært syke og ruslet nu rundt for å komme sig. Det var mat akkurat da jeg kom, og jeg [83] fikk en tallerken med erter og et krus av den gule svovlvinen. Vi lå i skyggen og pratet skit. Det var to storartede eldre svenske sjøfolk blandt dem; de var satt til å passe noen kreaturer som var erobret ved Brunete. I rike vendinger fortalte de om sitt liv blandt

kalvjækler og kufaener.

Noen av de skandinaviske chaufførene kom innom gårdsplassen. Det var ganske unge gutter. De var trøtte og slitne. De kjørte kjøkkenet og ambulansene til fronten; Brunete-veien var hele tiden under bombardement av artilleri og fly. Det verste var at de for motorlarmen fra bilen aldri kunde høre flyene når de kom. Om natten måtte de kjøre med slukte lykter i stummende mørke; det var ikke en vei lenger, bare det ene granathullet etter det andre. De hadde ikke sovet på fem døgn; det var å knakke hodet mot rattet for å holde sig våken. De spiste fort og gikk ut igjen til bilene.

Litt utenfor byen, i en villa, var brigadestaben hvor den norske journalisten Lise Lindbæk arbeidet. Hun var den eneste kvinnen som fulgte troppene. Hennes oppdrag var å skrive Thälmann-bataljonens historie. Når [84] mennene var tilbake fra fronten, samlet hun sitt materiale; for hvert kapitel som skulde skrives, var det noen av medforfatterne som ikke kom. Nu hamret hun frontavisen ned på skrivemaskinen. I sideværelset lå en tysk socialdemokratisk journalist, som for en uke siden var blitt skutt i foten, da han var ute ved fronten; gjennom den åpne døren hadde han meget usnakket om dette; stadig kom skandinaviske kamerater som skulde ha et råd.

Om eftermiddagen gikk vi ut og så på byen. Escorial har en stor promenadeplass med trær og musikkpaviljong, en arv fra den tiden da den var kongelig residensstad. Langs rekkverket på stupet som førte ned til sletten, hang mennesker overalt. Langt ute i det blekblå rummet svirret noen fly; små sorte røkskyer sprang frem omkring dem; det fascistiske luftvernet skjøt på våre jagere. De durte innover igjen, strøk over byen og forsvant.

Folk begynte å promenere frem og tilbake gjennom den vakre sommerkvelden. Det var mellomakt, og man snakket om stykket. Særlig var barna sakkyndige, de visste alt om [85] aeroplantyper og hastighet. To små gule hunder lekte nede på skråningen, de veltet hverandre, flyktet, slo lens på muren, snuste, blev beroliget og tok fatt igjen.

Nu kom nye fly der ute fra, denne gang brast hvite dotter ut i luften omkring dem, det var fiendeaeroplaner, beskytt av luftvernet inne fra byen. Et av flyene ravet plutselig ned gjennom rummet, og rettet sig op igjen.

– Det er truffet!

– De springer ut.

Tre fallskjermere sank langsomt nedover, innenfor våre linjer. Maskinen stupte mot bakken.

De andre fascistflyene var borte, men plutselig kom de tilbake igjen. De dukket ned og begynte å kretse om fallskjermene.

– De skyter på sine egne, de dreper sine egne.

Hundene rullet rundt i det varme solskinn, folk samlet sig i klynger og snakket. De sa at fascistene alltid prøvde å skyte kameratene i en slik situasjon; når de blev funnet, skulde de være uten sprog. Andre mente at de blev drept, fordi de vilde redde sig, uten å kjempe til det siste.

[86] Snart begynte det å mørkne; det var ikke mer å håpe på idag.

*

Neste formiddag var vi på hospitalet som lå på sletten nedenfor byen, for å høre om noen skandinaver var bragt inn. Det hadde vært noen, men de var blitt kjørt videre til Madrid. Overalt lå sårede; de svære sykesalene var sprengt. I den hete julidagen hadde de fleste revet sengklærne av sig; et rum av nakne, gule kropp, ofte med en arm eller et ben borte, bandasjer, blod. Noen skrek på Hermana, søster, eller på vann. En ung pike satt og holdt en mager, sortskjegget mann i hånden, han var døende, skutt gjennom bakhodet; det var en ung irsk fascist. I alle korridorer lå sårede på bårer, hvor lerretet var vått og mørkt. Lægene, mest tsjekkere, menn og kvinner, arbeidet døgnet rundt; men stadig lå det en rekke som ennå ikke var hjulpet, fra døren innover salen hvor forbindingsstedet var. Nye ambulanser svinget inn på plassen.

På veien opover mot byen gikk vi innom Escorial slott, klosterpalasset, Filip den annens berømte verk. Blandt annet måtte det være svalt innenfor stenmurene.

[87] Hver time var det omvisning. Alltid var det en firti-femti soldater som gikk undrende omkring. De lå i reserve; snart skulde de ut til fronten.

En mektig arkitektur var det, en forstenet livsfornektelse og menneskeforakt. I de mindre rummene var det vidunderlige malerier, dyrebare gobeliner, mirakler av silkebroderier. De unge bondeguttene så nøie på dem, fylt av ærefrykt.

Deres ledere hadde sagt til dem at dette var kulturen, den var *deres*, og de skulde forsvare den. Hvor gode og tålmodige menneskene er, tenkte jeg. Denne bitre velden eller lekende forfinelsen, pint ut av massenes nød, hadde gitt deres undertrykkere høihet og verdighet. Hvorfor skulde de elske kulturen?

Overalt hvor vi gikk, mellom stenveggenes øde strenghet eller i kabinettene, hvor dagen flommet inn, gul og het, hørte vi kanonene fra Brunete.

Omvisningen endte nede i de dype underjordiske hvelvingene hvor Spanias kongeslekt var begravd. I et sirkelrundt, grubemørkt mausoleum hvilte de regjerende fyrster, tre i høiden, i sorte marmorsarkofager. I lange [88] rum innover lå arveprinsler, yngre sønner og døtre i kister av jøkelblå sten. En av soldatene hadde med sig lommelykt og kløv samvittighetsfullt omkring overalt og tydet gullbokstavene.

Mange av kistene bar ingen innskrift; de stod tomme. De var reservert for ennu levende eller ufødte medlemmer av kongeslekten. Med sinnssyk omhu for sig selv blomstret denne herskerlinjen allerede gjennom fremtidige århundrer, i likkistenes fruktbarhet. Selv det siste leiet var beredt for dem, ennu før de var kommet til verden.

Nede på hospitalet lå unge menn som hadde villet et menneskelig liv på jorden, straffet, på blodete bårer og ventet i den fluesurrende heten på en ledig seng.

9

[89] Næste morgen kløv Gordon og jeg, med tillatelse fra hovedkvarteret, inn i en ambulanselastbil og la oss på hver vår bære, som ennu var fuktig etter siste transport. I den kvalme, kloroform-stinkende heten kjørte vi utover; på veggene og i taket var det klistret avisfotografier av den internasjonale arbeiderbevegelsesførere. Ti kilometer fra Escorial svingte vognen inn på en humpet vei mellom bakkene. I et gammelt leirtak var første forbindings-stasjon; av forsiktighet var det ikke heist noe røde kors-flagg. Inne i en hule som var gravd seks–åtte meter ned i skråningen fant vi lægen, Arco, en ung rumensk jøde. Han stod og vasket sig; khakibuksene var oversmurt med blod. En sending var nettop gått av sted til

sykehuset.

Utenfor lå Brunete-sletten foran oss; den blå asfalterte veien skar sig en diagonal tvers ^[90] igjennom. De fiendtlige granatene falt like ved veien. Et par kilometer fremme skimtet vi fascistenes skyttergraver. Vi ventet en halv time for å se om det skulde stilne; det blev ikke stort bedre. Arco satte stålhjelmen på sig og sprang inn i Forden sin ved siden av chaufføren; så kjørte vi. Vi skranglet ut gjennom de gnistrende hvite haugene; nu var vi på hovedveien; chaufføren trådte gasspedalen i bunnen. En eksplosjon veltet jorden op hundre meter foran oss i grøftekanten til venstre. Plutselig skurret bremsene, bilen bråstanset. Tre spanjere stod foran oss på veien. De hadde magre, utpinte ansikter under store stråhatter; de løftet de tynne armene i været og skrek. De ravet fremover, gale av overanstrengelse og hete. På veien stod to sykebårer, hvor noen blodige menneskestumper ynket sig.

Jammerrop steg også fra sanitetssoldatene: «Vi skyter dem nå. Vi orker ikke å gå med dem slik.»

Arco gikk ut til dem: «En ny ambulanse kommer om fem minutter. Vær rolige.»

Vi kjørte videre. Et stykke lenger fremme kom vi til den ambulansen som hadde vært ^[91] deres. Den lå veltet, smadret av en fulltreffer; mellom treverk og maskindeler lå fire lik.

Nedenfor veien til høire var en kanon med mannskapet omkring; chaufføren saktet farten. «Kjør på!» ropte Arco, og til artilleristene: «Skyt!» Det braket da vi kjørte forbi; vi så ned i kanonsvelgjet hvor den rødgyule flammen jog ut. Straks bortenfor hadde en granat revet op veien; vi måtte kjøre inn på marken og rundt. Det gikk langsomt; det hadde vært en slags beskyttelse i *farten*; nu var vi udekket. Så røk speedometeret op igjen, vi kunde påny være passive; bilen handlet for oss.

Noen bakker reiste sig foran oss; her steg vi ut og gikk op gjennom en liten dal. Vi var omtrent på de samme traktene hvor jeg hadde besøkt El Camposino. Efter fem minutters gang støtte vi på noen jordhuler som var gravd inn i skråningen; hoder dukket ut; vi var kommet til staben for ellefte brigade. Under et tre satt en selsom skikkelse på et skinnsete som var tatt ut av en bil. Han var splitter naken, undtatt et hvitt lendebele og lerretssko. Det vennlige, lærde,

bebrillede Ghandi-ansiktet var bøid ^[92] over et kart. Det var Ludwig Renn, som nu var brigadens sjef.

Han tok vel imot oss, og var straks villig til å vise oss stillingen. Gordon skulde så fort som mulig tilbake til Madrid, for å telegrafere til sin avis. Renn klødde nu på sig en kikkert i en rem rundt halsen. En dyp, silkeglinsende flenge skar sig inn i skulderen, et arr fra verdenskrigen. Han var en ivrig tilhenger av nakenkultur og gikk nødig i mer enn shorts ute ved fronten. Han bar aldri stålhelmet. «Den beskytter ikke mot noe som helst undtagen mot jordklumper; den er varm og på alle måter ubehagelig.» Mange av soldatene hadde også motvilje mot stålhelmet. Fascistene brukte eksplosive kuler, og gikk man med helmet var et streifskudd i hodet ikke nødvendigvis livsfarlig, – men eksploderte kulen mot stålet, var alt slutt. Renn gikk ubevæbnet: «Jeg skjøt bare to skudd under hele verdenskrigen, og det var unødvendig og hysterisk.»

Vi kom til skyttergravene; høiden hvor de lå, skrånet bratt nedover; i hellingen på den andre siden, to hundre meter borte, var fascistenes linjer. Dette var høire flanke av ^[93] fronten; ellers strakte den sig langs veien vi var kjørt frem på. Som flaker av levret blod inne i svart røk sprang fascistenes granater i luften over dalen.

Vi gikk tilbake igjen og satte oss under oliventreet. I skråningen, firti-femti meter borte, veltet eksplosjonene op med noen minutters mellomrum; det blev til at de likesom hørte hjemme der; her under treet skulde det være fred. Av og til lød et fuglefløit oppe i løvet; det var en geværkule som gikk forbi.

Renns ordonans, Erich, en solbrent, tysk arbeidergutt, kom med mat, ris og druer. «Hvis jeg kommer levende fra denne krigen,» utbrøt han forarget idet han satte sig med tallerkenen sin, «skal jeg ikke spise ris i femti år.»

Noen ropte på Renn. Han dukket ned i en av jordhulene, hvor felttelefonen var installert. Gordon og jeg lå i skyggen og pratet, da vi hørte Renns vennlige stemme: «Kamerater!» Han stod utenfor dugouten og så op i himmelen. Noen fly kom innover. Han vendte sig mot oss og pekte smilende på en grop under treet: «Bitte!»

Vi sprang ned; det var så vidt plass til oss ^[94] begge. Vi presset oss inn til jordveggene; i et glimt så jeg jagerne stupe lavt nedover dalen, og i det øieblikket de gikk op igjen, skjøt de. Jeg lå med hodet i hendene; hamringen av

maskingeværene hørtes tydelig gjennom motorduren. Jeg hadde den ene foten til Gordon i mellomgulvet og prøvde å vri på mig; nu så jeg jagerne lenger borte, de sirklet over våre skyttergraver; plutselig var de tilbake igjen over hodene på oss, maskingeværene arbeidet. Gordon pleide alltid å snakke engelsk med mig, nu brukte han sitt morsmål: «Ein Gruss aus der Heimat,» hvisket han. Fra alle gropene under trærne smalt skudd; soldatene skjøt med antitank-patroner. Dagen før hadde de rammet en fascistjager; vraket av den lå oppe på bakkekammen. Tre ganger kom jagerne tilbake. Så var det slutt. Vi krabbet skjelvende op av gropen og sa luddersønner, som riktig var.

Arco måtte nu tilbake igjen, og Gordon blev med ham; selv fikk jeg lov av Renn til å bli. Her var tynn, het høifjellsluft; jeg tok lærdom av ham og de andre og gikk omkring bare i shorts. Hver time måtte Renn op på observasjonshaugen like bak ^[95] skyttergravene; Erich som fulgte ham hvor han gikk og stod, slengte geværet over skulderen og trasket efter; jeg kunde gjerne bli med. Vi gikk opover gjennom det grisne, gule kornet. Haugen var som et månelandskap av granathuller; i flere var det begravet lik.

Renn så i kikkerten, vendte sig og sa: «Ah, våre venner.»

Femti fascistfly kom seilende mot oss; tolv svære, svarte tremotors Junkers; resten jagere høiere oppe. Vi la oss i nærmeste granathull; Erich kastet sig ned lenger borte. Uutholdelig langsomt gled kjempeflyene innover haugen; til slutt var de nesten over oss. Det var som et etsende stoff tærte håndleddene bort på mig. Jeg presset ansiktet ned i jorden og ventet. Her var fin, lysegul grus; jeg kjente den igjen fra fortaugene i Madrid. Den første bomben smalt mot bakken, det braket overalt, jord og stein veltet op. Jeg tenkte at det var tåpelig å være upåklædd; hadde jeg hatt buksen og skjorten på, forekom det mig at alt hadde vært lettere; det hadde da vært *noe* mellom mig og Junkersene. Jeg husket de nakne gule skrottene ^[96] på hospitalet i Escorial. Et sekund skimtet jeg Renn. Han lå på ryggen med hendene under hodet, og fulgte interessert gjennom brillene hvert glimt oppe fra flyene. Av og til sa han med sin omsorgsfulle, litt drevende stemme: «Nu hendene i ørene.» Da braket det like ved, og jordspruten stod innover oss; grus trengte inn i nese og munn.

Med ett stod Renn op og strøk fornøiet sanden av sig; det var som han hadde reist sig fra badestranden i Valencia. Flyene var borte.

En granat slo ned tyve meter fra oss. En til ved siden av, ennu en, tilsammen syv som eksploderte nøiaktig på linje. Jeg stod og så sløvt på dem. Det falt meg ikke inn at den neste kunde nå frem; de *skulde* falle på den streken; det var bestemmelsen.

Vi vendte tilbake igjen til dalen. Jeg gikk bort til et vannhull som var gravd en halv meter ned i den cementharde jorden. Opkommet var grumset, men det gikk an å drikke. Trøtt satte jeg meg ned på bakken. Renn stirret tankefullt utover. «Her er vann alle steder,» sa han, «når vi har vunnet krigen, skal vi få det frem, og skog skal vi plante. Spania skal bli en have.»

[97] Så var jagerne igjen over oss. Jeg sprang inn i en jordhule og la meg ned; der var forholdsvis trygt. Jeg syntes det var bedre ikke å kunne se flyene; ens fantasi kunde til en viss grad benekte dem. Det var godt at ingen ting *krevdes* av en. En halv time etter kom bombeflyene tilbake; brak på brak utenfor. Ansiktene herinne i halvmørket var slitte og uttærte; brigaden hadde vært en måned ved fronten uten avløsning. Det var ikke så mange som blev *drept* ved bombardementene; men de gikk på nervene. Fascistenes luftvern her ute var ti ganger bedre enn vårt; de republikanske flyene hadde ingen ting som de skulde ha sagt ved fronten, selv om de var aldri så overlegne, mann mot mann.

Vi reiste oss og gikk ut. De så mot de fiendtlige linjene og undret sig på hvad de hundene nu hadde i sinne. Renn fornektet ikke et øieblikk sin klare, rolige stil, og omtalte fascistene som «der Gegner», motstanderen; Erich fulgte ham trofast også i dette.

Vi gikk nu igjen op på høiden. Renn stirret mot våre skyttergraver noen kilometer borte, sønnenfor Bruneteveien og sa: «Dette er ufornuftig av dem.» Vi så at soldatene [98] gikk tilbake innover sletten; i store flokker søkte de mot veien. Det var unge, uprøvede spanjere; det siste bombardementet hadde vært gruffullt derute; de orket ikke å ligge i de grunne skyttergravene og *vente* på det neste. Med ett suste jagerne lavt ned på dem. Soldatene sprang, noen stanset plutselig og falt; de andre løp videre. Jagerne lekte over dem i store sving, det var som en elegant opvisning, de jog nedover og skjøt fra halen når de triumferende steg til værs igjen. Mennene klompet sig sammen som dødsdømte; mitraljøsene fløi omkring dem, og meiet dem ned.

Renn gikk hurtig tilbake igjen. Meldinger kom hvert øieblikk i felttelefonen;

ryttere i stålhjelm sprengte på svettende hester over marken mot ham; «pent kan jeg ikke få mig til å si at dere rider,» sa han mismodig og tok depesjen.

Sykebærere kom nedover med sårede. Artillerikommandanten, Walter, en lang, rød-blond ung jøde med underbitt kom farende i lange sprang, og fór andpusten tilbake igjen. Artilleriet begynte hurtigild mot fascistenes stillinger; det var angrep i vente.

[99] Igjen oppe på høiden. Renn så i kikkerten. «Interessant,» sa han, «fascistoffiserene prøver å drive mennene op av skyttergravene, de truer med revolvere, slår dem. Ingen lystre. Dette går glimrende.»

Dagen tok aldri ende. To ganger til kom jagerne, to ganger bombeflyene. Utpå eftermiddagen kom en melder fra Escorial. Han var en ung, tysk student og satte sig på gressbakken hos mig og snakket bøker. Det begynte å kvelde; kobberrøde rygger lyste i det siste dagsskjæret. De tynne gyllenbleke akrene, brutt av granathuller, stod mot et violett, groende rum. «Hvor her er skjønt,» sa han. «Gjerne skulde jeg ha sett dette landet når det var fred; men slik blir det ikke.» Så var mørket der; velsignede natt!

Kjøkkenet var kommet kjørende ut; det var mat å få. En av de andre kjøkkenbilene som skulde ut til en avdeling østenfor, hadde kjørt for langt, enda chaufføren visste at han skulde stoppe der, hvor de tre likene lå på veien. Han var reist like inn i fascistenes linjer.

Under et av oliventrærne stod kokken og [100] øste kjøtt og suppe op fra en stamp. En tønne med vin var det også; jeg drakk to store krus.

Varme lysstriper falt ut fra bakken; mennene satt og skrev rundt talglys inne i jordhulene. Vi andre satt og pratet under treet; månen kom op, sirissene sang. Jeg fikk et teppe og la mig under et tre. Jorden var revet op like ved; en luftbombe var falt der natten før.

Ved midnatt våknet jeg; to fascistfly var over oss. Lyskasterne blev svinget opover; det ene aeroplanet blev rammet av projektørstrålen; luftvernet vårt skjøt. Med en brå manøvre prøvde flyet å komme ut av lyset som fulgte det hele tiden; plutselig brakket det oppe i mørket; de to flyene hadde støtt sammen. Et rødt bål flammet nede på sletten; lenge hang som en stor fallskjerm av røk over vrakene.

Klokken fire kom Erich og vekket mig. Renn var i hovedkvarteret. Det var alarmtilstand. Vi skulde avløses og forlate stillingen før det blev lyst. Vi gikk

nedover dalsøkket i et tog av menn under tunge bærer. En fin blek månesigd lyste over kornet.

10

[101] Nede på veien stod lastebiler. Vi kløv op og kjørte innover den blå asfaltveien som var mørk og våt av dugg. To kilometer borte stanset vi, sprang ned og gikk innover en sti mellom haugene. Det var nu klar, tindrende dag. I gresset satt et kompani og rastet; noen lyse, stride lugger blandt dem. «Skandinaver?» ropte jeg. «Ja.» I det samme var det en som sa: «Aviacion.» Jagerne kom. Vi sprang bortover for å finne dekning, vi hev oss ned i en grøft; den var ganske grunn, men det var kratt omkring.

Jagerne hadde funnet oss, og skjød. Jeg lå ved siden av Erich, som var det sikre holdepunktet nu i Renns fravær. Da flyene var borte, sa han: «De kommer nok igjen.» Vi blev liggende her og ventet.

Jeg fikk Erich til å snakke. Han fortalte om livet sitt som emigrant, han blev [102] ekspedert fra land til land og tilbake igjen, fra fengsel til fengsel. I Holland fikk han seks måneder for illegalt opphold. Han holdt forsvarstalen selv; vil du høre den?

Jeg vilde intet heller.

«Det fins emigranter og emigranter; engang kom en *annen* emigrant fra Tyskland; han sitter nu i Doorn. Og hvorfor, herr dommer? sa jeg. Fordi dette er ikke et spørsmål om rett, men om penger, sa jeg.»

Han fortalte fra krigen. En gang hadde han under et angrep slengt en håndgranat mot en fascist; motstanderen blev såret, falt, men slapp ikke geværet. «Jeg så at han var arbeidergutt som jeg. Det var fælt.»

«Og så?»

«Så slengte jeg en granat til og gjorde ende på ham.»

Jagerne kom.

Efterpå prøvde vi å få sove. Det gikk ikke. «Nu har vi bombeflyene snart,» sa Erich. Jeg halte notisboken min frem av baklommen og begynte å skrive; jeg

prøvde å huske det som hadde hendt det siste døgnet, i rekkefølge.

«Der har vi dem.»

De tolv store langsomme Junkersene fra [103] igår kom seilende bortover. Jeg fortsatte med å skrive, så gikk ventetiden. Noen sammenhengende beretning blev det ikke. Jeg skrev hurtig et navn som en besvergelse; derefter:

Blekgyrne strå mot himmelen

lukt av høi

Gunstadsæter

fugler over akeren

Erich: Nu skulde nonintervensjonskomiteen ligget her

tre og tre Junkers.

Jeg slapp boken og presset mig ned; geværet til Erich lå oppi munnen min, men jeg våget ikke å røre mig. Jeg prøvde å sprengte mig inn i jordveggen på siden; en liten kant av gress var over mig; det gikk ikke å komme lenger inn. De store fuglene var rett over oss. Erich sa: «Nå verper de.»

Et brak. Erich skrek: «Se!» Flammer og røk i himmelen, plutselig var det bare to bombefly i bakerste rekke; ett var borte; de andre gynget i lufttrykket, Erich sa: «Den traff rett i lasten.» Jeg tok boken og skrev:

Erich sier: Nu er de i Valhall, disse teutoner.

Glimt kom under buken fra maskinene; de [104] var nu et stykke borte. Bombene falt. Det var over.

Jeg la mig på rygg og tenkte. For to år siden gikk jeg alene fra Gunstadsæter en morgen ved fire tiden. Jeg slengte innover i mine egne tanker, og da jeg hadde gått over Vulua, kom jeg bort fra de opmerkede røde T'ene. Jeg gikk opover elven på høire side; med ett lå en kulp foran mig. Gjennom det klare varmet gled ørreter; skyggen fulgte nede på sandbunnen. En grønn slette lå omkring; morgensolen lyste.

Senere blev det noe uvirkelig over denne sommermorgenen. Jeg besluttet nu at samme kveld jeg kom til Oslo vilde jeg ta toget op til Ringebu. Dit kom det ved 1/22-tiden om natten; så vilde jeg gå op til Gunstad gård, hvor jeg hadde venner, men ikke vekke noen; det var et tomt værelse på loftet. Neste dag vilde jeg dra innover fjellet og se efter kulpen.

Granater begynte å falle en kilometer borte, omkring hovedveien. En officer kom langs grøften, hvor vi lå en og en bortefer; vi skulde videre. Det var ikke langt å gå; i en kløft som skar sig inn mellom to bakker samlet vi oss. Det var en naturlig skyttergrav ^[105] hvor sidene var tre-fire meter høie. Den hadde vært i bruk før; noen små huler var gravet inn i nordskrenten. Soldater kom ryggende tilbake mot stupet rett over hodene våre, mens de gav ut telefontråd som de hadde i en trommel, bundet rundt livet. Andre slepte på unge aspeetrær som de hadde hugget ned ved et uttørket elveleie; brakende blev kronen pint inn gjennom den smale kløften. Trærne stiltes op mot skyttergravveggen, for å gi skygge og kamuflasje. En jager svevet omkring oppe i blået og blev borte.

Graven var av gnistrende hvit kalk; øinene blev matte; her var forferdelig varmt. Mot nord var det ennu en smal skråning i skygge; her lå vi tett i tett, som folk sammenkrøpet en kall natt for å holde varmen. Solen slikket alt mørke op.

Aspeløvet hjalp ikke; noen varme sorte pletter skalv på klærne våre. Vi hadde måttet ta bukse og skjorte på; det sved i de nakne anklene over lerretsskoene.

Granatene slo ned nærmere. Det var ikke drikkevann; vi drakk noe lunken, sukret te som Erich hadde på feltflasken; tørsten blev verre og verre.

^[106] Arco, lægen, var tilbake igjen. For en time siden hadde han kjørt hovedveien; nu gikk det ikke an. Våre skyttergraver der oppe var ødelagt av granatilden; veien var ikke vår lenger. Vi hadde ligget her i reserve; nu var vi i første linje.

Det fiendtlige artilleriet hadde fått siktet oss inn. Granatene var ikke bare en lang hvinende stripe, lyden var stofflig, som noe blev strøket med grovt sandpapir; nedslagene var på haugen bak oss. En stemme gjentok noe inne i en av kalkhulene, høiere og høiere. Telefonisten kom ut. Granatene hadde kappet ledningene til første og tredje kompani; han hadde ikke mere tråd, og dessuten vilde den bli slitt over straks allikevel. To soldater blev sendt ut med meldinger; følg bare linjen, der hvor den gikk.

Eksplosjonene rev op haugen; kalkgruset raste ned. Erich kom med en hermetikkboks: «Her har jeg organisert noen kjøttboller.» Jeg orket ikke; gnog bare av og til på en skonrokk.

Artilleri-Walter satt ved siden av mig, med sitt vennlige underbitt. «Ingen granater ^[107] kommer hit ned. Vi kan få noe jord over oss; det er alt.»

Renn var nu tilbake igjen. Med et kvarters mellomrum kløv han opp på haugen, for å se om det var noe nytt. Ingen andre fikk gå dit opp: «mer enn strengt nødvendig bør vi ikke vise motstanderen hvor vi er.»

En spansk soldat ble leiet opp i grøften av to kamerater. Han hadde et tykt, olivengult ansikt; det var fullkommen utslukt; øinene gapte døde. «Simulant,» sa Erich. Arco viste ham klokken sin; han så den ikke. «Men du skal få den,» ropte Arco. Et forundret barnesmil lyste opp i ansiktet; plutselig reiste han hodet lyttende; trekkene stivnet i en dødelig redsel, han begynte å klynke med små jamrende lyd. Det var et fly han hørte. «Du skal få komme på hospitalet,» sa Arco til ham. «Bli sittende her hos mig.»

En ny mann var kommet ut med lægen, Heiner, brigadens politkommissær. Han hadde vært inne i Escorial for å få fjernet noen granatsplinter i hånden. Det var en kraftig mann i slutten av tredveårene, med brede, furete trekk; øinene var dype og ^[108] vennlige; det tilbakestrøkne håret var nesten hvitt. Han var tidligere en kjent tysk politiker. Som kommissær var det hans oppgave å ta vare på *mennesket* i soldatene; å gi dem overbevisning og styrke. Han forlangte nå å bli hjulpet med barberingen. En soldat helte litt vann fra feltflasken over i et krus og begynte å såpe ham inn. Men det var ikke råd å bruke kniven; såpeskummet var fullt av drivende grus fra eksplosjonene.

Renn kom hoppende ned fra skrenten, rolig og blid. Officerene holdt krigsråd. En av de tingene de drøftet var transporten av de sårede tilbake til forbindingsstasjonen. Hovedveien var avskåret; den eneste muligheten var å finne en vei oppover den bratte åssiden bak oss i nord, som lå med svarte, rykende granathuller. Arco fikk prøve.

Renn kom bort til mig: «Du får bli med ham. Her er trangt om plass og det blir nok av sårede.»

Jeg tok farvel med Erich og de andre. Jeg vendte meg da jeg skulle gå ut av kløften. Jeg viste ikke om jeg skulle se dem i live mer. Tålmodig satt Heiner og plukket gruset ^[109] fra ansiktet; flere stod rundt ham, lo og gav gode råd.

Ludwig Renn var igjen oppe på skrenten, umåtelig lang og tynn, udekket mot den blå sommerhimmelen. Som ingen annen hørte han hjemme i don Quijotes landskap.

11

[110] Da vi kom ut fra kløften, følte det som om vi forlot en trygg og fredet verden. Presset hadde vært fordelt på *mange*, på mennesker som bar det smilende; nu var det bare oss. Arco gikk hurtig foran med den gale; chaufføren og jeg fulgte etter. Vi skulde ned på en liten slette hvor bilen stod ved en treklynge. Her var jorden revet op av flere granater; en hest hadde fått ryggen knekket. Med sørgmodig mule og benene strakt ut lå den død, tjoret til et tre. Vi fant en sti som virket noenlunde brukbar. Arco satte sig hos chaufføren; selv klemte jeg mig sammen på baksetet mellom en bensindunk og den syke. Da vi hadde kjørt et par hundre meter, stanset vi. En gammel skyttergrav skar sig rett over stien. Det var umulig å få bilen over. Vi gikk ut og begynte å fylle graven igjen. Chaufføren hugget jorden løs med en spade, [111] Arco bar stein, jeg vred grener av trærne; den gale øste av og til op en håndfull grus. Like ved var en av våre kanoner. Den skjøt hvert øieblikk; brakket gikk gjennom hele kroppen. Vi visste at fiendens fly og artilleri måtte interessere sig særlig for dette stedet, vi slet som rasende; til slutt var graven kastet igjen. Chaufføren satte sig op, vi skjøv på; forhjulene gikk over, men ikke bakhjulene; de grov sig ned i den løse sanden. Kanonen skjøt. Det godslige, litt tykkfalne ansiktet til Arco hadde fått et indolent smil; plystrende gikk han rundt bilen, bøiet sig ned, undersøkte. Vi la stokker og sekkelerret under; vi rev bilen fremover, den stod. Gang på gang prøvde vi; til slutt var vi aldeles utmattet i den brennende solsteken. Hver gang jeg satte skulderen til og skjøv på, skrek jeg av smerte og raseri. Tre bombefly kom innover.

Vi sprang så langt bort fra bilen som vi kunde og hev oss ned. Bombene falt et stykke borte. Vi gikk tilbake og forsøkte igjen. Den gale lå på jorden og pep. Til slutt måtte vi opgi det. Vi lot bilen stå og gikk videre til fots. Vi fulgte et sandet elveleie; efter en halv time kom vi til et skogholt. Inne i den [112] sortgrønne skumringen lå flere hundre soldater; de var trukket tilbake i reserve; men om en time skulde de ut igjen til fronten. Vi la oss inne i skyggen for å puste ut. Jeg kom

til å tenke på alle de artiklene vi hadde lest og skrevet dette siste året, de spanske soldater var vår stolthet, de forsvarte demokratiet. Arme forsvarere; hvad slags demokrati var det disse magre, utslitte bondeguttene måtte slåss for; i velsittende frakk og hatt ilte demokratiets førere til Spania-møtene i London, med ett usvikelig mål: non-intervensjon av rettferdigheten. Ved siden av mig lå en ung soldat med tynt fuglebryst, han hev efter luft; han var for trett til å sove; om en time skulde han ut og forsvare demokratiet.

Den gale begynte å jamre sig og rullet sig på jorden. Jeg skjønnte hvad det var. Jeg reiste mig, gikk bort til nærmeste tre og slo armene om stammen. Duren av flyet kom nærmere. Jeg var sanseløs av tretthet; presset bare ansiktet inn til barken og ventet. Åtte-ti bomber eksploderte i den solgule jorden femti meter borte. En luftvernkanon begynte å skyte; skydottene sprang frem like ved bombeflyet; så seilte det vekk.

[113] Soldatene livnet til; de fant frem pølse og vin, og bød oss. En viste frem buksen sin, hele baken var flerret bort. Noen begynte å le, han utfoldet sig da for alvor; nu lo hele skogen.

Vi gikk videre. Et under møtte oss. Nedover marken kom en bil. Den var ute i samme ærend som vi, for å finne en brukbar vei for sanitetet. Nu snudde den; vi stuvet oss inn alle mann; den gale sov. Vi skranglet opover bakkeskråningen mellom granathullene; de sårede kom til å få en bitter kjøretur. Et stykke oppe så vi en kanon, og bak den en ammunisjonsbil; vi pustet ut; den måtte være kommet hit på *vei*.

Et kvarter efter var vi oppe på åsen. Snart efter var vi fremme på Escorialveien og kjørte ned til forbindingsstasjonen. Jeg tok farvel med Arco og satte mig på haugen for å vente på en ambulanse. Brunetesletten lå like under mig. Den var under voldsom artilleribeskytning; jordskorpen brast kilometervidt i sorte kilder av jord. For en underfull verden, tenkte jeg. Jeg hadde sett de landbruksredskapene som bøndene brukte heromkring; ploger fra romertiden hadde godseierveldet [114] forsynt dem med. Men nu, under krigen, var ingen ting for dyrt og moderne, når det gjaldt å pløie markene ved Brunete; kanonene og flyene var av siste modell; her var dødens mønsterbruk.

Nedover veien buldret stridsvognene; tredve, firti republikanske tanks. Jordkildene begynte å springe rundt dem; vognene forlot veien og rullet sig

innover markene, mens de skjøt. Bak de grønne, krypende øglene fulgte soldatene; denne kvelden blev alle de forlatte stillingene tatt tilbake.

En ambulanse hadde nu full last; jeg fikk sitte foran hos chaufførene, to svensker. I mørkningen var jeg i Escorial.

Det var godt å være tilbake i skandinavenes have. Trøtt satt jeg på brønnkanten; kreaturvokterne var gode og bragte mig suppe. Da jeg la mig, var min nærmeste nabo en lastebil-chauffør, Oluf, fra Bergen. Vi lå i mørket og snakket. Han hadde vært her i seks måneder; han vilde bli til vi hadde vunnet. Men når han kom hjem, vilde han ha et stort fat med raspeballer. Ekkoet av denne samtalen bredte sig mellem trærne; overalt blev det talt dempet om minneverdige måltider. Så sovnet vi.

[115] Velkjent motordur vekket mig. Et bombefly kretset over Escorial. Ellers pleide denne byen å anses for sikker; her var kongeslottet med store tradisjoner, og blandt innbyggerne var det utvilsomt mange fascister. Flyet cirklet omkring oppe i mørket. Siden fikk vi vite at flyveren hadde Escorial som mål, men ikke visste hvor han var. Som et irriterende tannlægebor duret det oppe i himmelsvelget. Vi lå bare og ventet på at det skulde smelle. Løvskyggene danset på den månehvite husveggen foran oss. Oluf sa: «Får jeg en sønn, skal han gå krigsskolen.» Med ett var en ny dur over oss, hissigere, villere; en republikansk jager var gått til angrep. Den roterte rundt den tunge bombemaskinen; det sprutet røde gnister mellem stjernene fra maskingeværene, et smell, og som et brennende papirstykke styrtet Junkersen ned gjennom himmelen. Så la vi oss til igjen.

Neste morgen bestemte jeg mig til å arbeide, og vilde innvie dagen med å barbere mig. Jeg foreslo Oluf å gjøre det samme, men nei, han var chauffør og skulde bruke øinene; han vilde derfor ha en liten bart.

«Må du ha bart for å kjøre?»

[116] «Ja, det svekker synet å barbere sig, tenk efter selv.»

Jeg tenkte efter; glad ved å lære lot jeg skjegget stå. I haven var det umulig å arbeide, jeg gikk derfor til hotellet i hovedgaten, og fikk et stille værelse med nedrullede persienner i tredje etasje. Det var gloende varmt; jeg satte mig ved bordet i underbuksen. Verten banket på døren og spurte om jeg vilde fylle ut papirene. «La mig vente,» bad jeg. Det var tre digre smørbrødlister med alle

slags spørsmål som skulde besvares. Verten gikk.

En halv time etter blev døren revet op, og fem–seks soldater stormet inn i værelset: følg med! Ilde tilmote tok jeg buksen og skjorten og skoene på. Hele tiden dekket de mig med geværene; det var et uttrykk av hat og angst og fortvilelse i øinene deres. Da jeg kom ut på gangen, sa jeg: hør her, og tok i baklommen efter passet mitt. Et vilt skrik bak mig: *hendene i været!* Øinene slapp ikke mig, fingrene ikke avtrekkeren. Med hendene løftet gikk jeg nedover trappen. Vi kom ut på gaten. Der var svart av mennesker.

«Hvad har han gjort?» skrek noen. [117] Soldatene ropte: «Han er fascist. Han er tysker. Fire flyvere sprang ut fra maskinen inatt, tre blev funnet; den fjerde flyktet. Nu har vi tatt ham.» Jeg forsøkte å komme til orde. En kvinne skrek: «Han har myrdet våre barn.» Av all makt koncentrerte jeg mig nu om et riktig ansiktsuttrykk; det måtte være sorgløst, uten å være fornærmende; det måtte være blottet for protest, men ikke virke som en tilståelse. Jeg slet så godt jeg kunde. Snart sank vekten ned i alvor og jeg slengte et fjollet smil på den andre skålen, det blev altfor meget, jeg rynket brynene for å komme i balanse igjen, og hele tiden var jeg omgitt av skytevåben en halv meter fra mig. Jeg visste at de skjøt ikke sine fanger; jeg gjentok dette stadig for mig mens jeg gikk gjennom gatene med hendene i været, mellem skrik og fortvilede, hatefulle øine.

Inne hos kommandanten fikk jeg endelig lov til å ta passet op. Alt var i orden; jeg kunde gå.

Tilbake til hotellet våget jeg mig ikke; det forekom mig uskikket for konstrasjon. Jeg var dessuten klar over at jeg så ut som selve signalementet på en rømling; klærne var gule [118] av jord; jeg var fæl og ubarbert (men sterk i blikket). Jeg hastet tilbake til haven og tok skjegget; resten av dagen holdt jeg mig hårdnakket innenfor stakittet.

Om eftermiddagen kom melding om at hele brigaden skulde i hvilestilling; jeg blev spurt om å være med, og ved syvtiden kjørte vi til en liten landsby, Villalba, femten kilometer borte. Hvite villaer lå mellem store, mørke trær; rett mot reiste fjellene sig. Her traff jeg gamle venner, Ludwig Renn, Erich, Heiner, Artilleri-Walter. Brigadens fire «byråer» som hadde holdt til i jordhulene, hadde nu hver sitt landsted. «Sov godt, du har artilleriet ovenpå,» ropte Artilleri-Walter fra vinduet i annen etasje, da jeg gikk for å legge mig. Rummet hvor jeg kom inn,

stod slik som det var forlatt av eieren i fluktøieblikket for et år siden. En skonrokk og en kaffekopp stod på gulvet ved siden av av en uopredd seng. Jeg lyste med lommelykten på bokhyllene; pæren holdt på å gløde ut, men jeg fikk inntrykk av at en advokat hadde bodd her. Jeg så et bilde over sengen, et uutgrunnelig fotografi med bløtt spill mellom lys og skygger; var det et kvinneansikt? Lykten sluknet; [119] jeg la meg i stummende mørke. Utpå natten var jeg så medtatt av veggedyr at jeg gikk ut og la meg på marken; snart etter kom Walter og de andre.

Om morgenen da det blev lyst, gikk jeg inn for å se på billedet. Det var et røntgenfotografi, som hang ensomt på veggen over den brede sengen; under stod skrevet med fin håndskrift: Dolor, smerte. Etterpå gikk jeg ned gjennom landsbyen for å finne skandinavene i Thälmann-bataljonen.

12

[120] De lå og sov inne i et skogholt, trette til døden. Den blekgule huden var trukket stramt over kinnben og tinner. De hadde vært tredve døgn ute i de første skyttergravene. Utpå formiddagen våknet de. De fleste av dem var sjuke; dysenteri.

En svenske heiste sig opp på steingjerdet ved siden av meg; han var høi og senet, av skogsarbeidertypen. Han tilhørte en partisangruppe; bare folk av enestående fysikk blev tatt ut til dette arbeidet; det var mange skandinaver blandt dem. De fikk som oppgave å sprengre broer i luften – ofte seksti-sytti kilometer bak fascistenes linjer. Om natten gikk de, som regel oppe i fjellet; om dagen sov de, skjult i kratt eller bak stein. Siste turen var det et sted uråd å komme videre på flere døgn; det var tropper omkring dem overalt. De var sluppet opp for vann; tørsten plaget [121] og pinte dem. Det var et lite vannhull tett ved; men det lå et lik i det. De fylte munnen med vann og silte det mellom tennene ned i feltflasken og spyttet resten ut. Siden drakk de av flasken. Var lægen å treffe snart?

Mange av dem toget oppover; noen blev sendt på sykehus; de andre fikk medisin og kom tilbake. Vi satt i skyggen og snakket. De fleste av dem var svensker og dansker; bare noen få nordmenn; men de regnet sig alle som ett: skandinaver. Mesteparten var sjøfolk og arbeidere. Noen var kommet hit ned like

etter nyttår 1937; endel var gått om natten over Pyreneerne ned til Figueras etter at franske-grensen var sperret; en hadde vært ombord på «Ciudad de Barcelona», da den blev torpedert på forsommeren utenfor spanskekysten, underveis fra Marseille. Kameraten hans strøk med. Det hadde vært tre hundre frivillige ombord; to hundre kom sig i båtene; resten druknet. Mange svømte omkring og sang «Internasjonalen», før de gikk under. Alt i alt var det fem-seks hundre skandinaviske frivillige omkring i Spania. Her i «Thälmann» hadde de vært seksti før Brunete; nu var det firti igjen; resten var ^[122] drept eller såret derute. En av de eldste sa: «En gang var vi 56 skandinaver da vi drog ut fra Murcia; etter en måned var vi 6 igjen.» Jeg husket noe som jeg hadde hørt i Madrid: den gjennomsnittlige levetid ved fronten for en mann i den internasjonale brigaden er seks uker. I deres egen bataljon som var den berømteste utenlandske avdeling, var det etterhånden over 80 procent spanjere.

De tok nu for sig hver enkelt av de tyve som var blitt rammet ved Brunete; de rekonstruerte grundig og fagmessig hvorledes det var skjedd. Hodeskudd under angrep; luftbombe i skyttergraven; en «blindgjenger» mens han satt og hvilte. En nordmann hadde fått ryggen knekket av en granat; flere husket han siste øieblikk meget godt, for han hadde skutt en hare og etterpå krøpet ut på akeren og tatt op poteter. Han snakket akkurat om det herremåltidet han skulde lage; så kom granaten og flådde ryggen av ham; det gikk så fort at han visste det ikke selv.

De vurderte tilfellene som uforsiktighet eller uundgåelighet; slik reduserte de tapslisten for sig selv.

^[123] Av alt de sa skjønnte jeg at *seighet* var den egenskap de satte høiest. Mot var for dem et spørsmål om tid; når de *mange ganger* var trukket tilbake for å hvile og mange ganger var sendt ut igjen til skyttergravene, kjente de stoffet i en mann. Men Brunete hadde vært en forferdelig påkjenning selv for de sterkeste; krigen var verre enn de hadde trodd. Hjem? Nei. De hadde kommet herved som frivillige, for å gi sin fri vilje fra sig. Selv om de vilde, *kunde* de ikke komme hjem. Og de vilde ikke.

Noen hadde vært oppe og hentet post; det var skralt med brev, men en del blader. De kastet sig over avisene. Blev grensen åpnet? Fikk regjeringen våben? Hvad gjorde England?

De demokratiske landene var fremdeles nøitrale. Fascistene hjalp Franco.

Hvad var meningen? De vendte sig mot mig som kom utefra.

Meningen var vel at de konservative innenfor demokratiene vilde statuere et eksempel med Spania og gi arbeiderklassen i sine egne land en følelse av uundgåelig nederlag.

Men folkemassene?

[124] Alle regjeringer i demokratiske land henviste til at fasciststatene truet med krig hvis folkeretten blev hevdet. Overalt blev menneskene innprentet som høieste grunnsetning: *rettferdigheten koster livet*.

De leste avisene en gang til. Ingen hjelp kom. De skulde kjempe mot en overmakt som bestandig øket i kanoner og bombefly. Sletten lå derute gustengul i den dirrende middagssolen; jorden hadde et svimmelt dragsug i sig.

De var ensomme; det var bare de; *godt*. De begynte å snakke, hurtig og inntrengende. «Med de to første skuddene stoppet jeg kjeften på to fascistmitraljøser. Fulltreffere begge.»

«Vi skjøt samtidig alle fire, og så plutselig stupte jageren ned. Flyveren reddet sig i fallskjerm, vi sprang bort til ham. Ich bin Sozialist, sa han.»

«Vi var på opklaringspatrulje like ved deres skyttergraver. Allah, allah, ropte marokkanerne, for det var i solnedgangen. Handgranaten, skrek en tysker. De holder ikke lenge ut, for de har ikke noe de skal slåss for.»

En svenske fortalte noe han hadde oplevd [125] for et par måneder siden, under en trefning til fjells. «Plutselig var vi omringet av seksti, sytti fascister; selv var vi bare fem, uten maskingevær. Hei på dig, sa jeg til Harry, for jeg skjønte at dette var slutten. Men fascistene gikk bare rett forbi oss, de knyttet nevene og sa Salud!»

De snakket om hatefulle ting de hadde oplevd; de hadde gravd frem drepte barn under bombarderte hus i Albacete; noen hadde sett marokkanerne gå rundt i en erobret skyttergrav og kjøre bajonetten ned i munnen på de sårede.

De la sig til igjen og sov, utpå kvelden tok de blikk-plettene sine og gikk efter mat; snart sov de igjen.

Om natten lå jeg i skogholtet blandt skandinavene; tidlig næste morgen våknet jeg av høie rop. Det var en brønn med heiseverk mellom trærne; her var det meningen at et muldyr skulde gå rundt og trekke op vann. I mangel av

muldyr hadde nu en danske spent sig for; noen av kameratene stod rundt og ropte: venga la mula! fort dig nå, muldyr. Da skrøt han naturtro og begynte å springe skrytende rundt. Noen spanjere kom til, her [126] er druer, muldyr! De gav til alle; spanjernes liv er å dele; dansken sprang fortere og skrek enda mer hjerteskjærende; det klare, rene vannet fosset ut. De fylte pøsene, vasket sig og spylte hverandre. Mange av dem var makeløst tatovert; flagg, piker og sjøgutter ved rattet som tenkte på mor.

Siden gikk de til kantinen; de hadde 10 pesetas om dagen; en tyvepakning med cigaretter kostet 85 centimos. De kom tilbake med tobakk, meloner, druer og melkebokser. De satte sig mot hver sin trestamme, røkte og slubret i sig det røde, saftige melonkjøttet. De skulde få bli i hvilestilling åtte dager, blev det sagt. De begynte å gå litt omkring til hverandre; men mest lå de og halvdøset.

Om kvelden kom ordre om høieste alarmtilstand; fascistisk motoffensiv var satt inn ved Brunete; tidlig neste morgen skulde brigaden ut igjen.

Ingen sa noe; hver mann pakket og la sig fullt påklædd med ryggsekken under hodet; gevær og stålhjelm inntil sig på marken. Noen veltet sig over på siden for å få sove; de nærmest mig lå med vidåpne øine og stirret op i det svarte løvet og nattehimmelen, [127] urørlig, time efter time. Det var ikke råd å få sove. Jeg lå mellom dem; jeg var trygg; jeg var forfatter, ja endog: journalist.

Om morgenen blev alarmtilstanden ophevet; angrepet var brutt sammen; de svor av befrielse. Utpå eftermiddagen kom Passionaria fra Madrid for å tale til dem.

Soldatene samlet sig på en åpen slette. Et fly duret høit oppe i himmelen; her stod tre tusen mann sammenpakket; men meget få så til værs; de stirret på Passionaria. Det var en feil ved høittaleren, og stemmen skrek og skrattet; men de syntes hun var et staut kvinnfolk. Jageren kom lavt nedover skogen; det var en av republikkens egne som holdt vakt.

*

Det var nu ute i august; det var ennu brennende hete dager, men om natten var det ofte kaldt. En bitende blest kunde plutselig kaste sig ned fra fjellene som stod mot den isblå, stjernelysende himmelen; støv og blader hvirvlet rundt mellom stammene hvor vi lå; vi tok aviser under skjorten for noenlunde å holde varmen.

Hver dag hadde skandinavene eksersis og [128] øvelser; det utstod de ikke. De var førsterangs ved fronten; ingen overgikk dem i mot og koldblodighet; men deres natur skjønte bedre samhold enn disiplin. Var én av dem misfornøid med en officer, var alle det; det var ruffens solidaritet mot skipperen. Politkommissæren deres, en svenske, holdt da møte med dem, forklarte og ordnet op.

Om eftermiddagen tok de mig ofte med for å bade i et svømmebasseng inne i en have, ti kilometer borte. En svensk chauffør, en blond liten kar, hvis lidenskap var fart, organiserte en lastebil; utenfor Villalba var det en veistrekning med asfaltdekke som han holdt inderlig av; her kjørte han jublende med 110 kilometer i timen.

Av og til sprang spanske skiltvakter med løftet gevær frem på veien og vilde stanse bilen.

«Onze brigada internacional,» ropte svensken lysende av besettelse.

«Rubio – den blonde!» skrek spanjerne begeistret og hoppet ut i grøften.

Det var et dypt vennskap mellom spanjerne og skandinavene. En morgen hørte jeg [129] et kompani komme syngende nedover veien. Nu skjelnet jeg ordene, det var en dansk leirvise:

*Brun er Skovens Hasselnød,
brun er ogsaa jeg,
er ogsaa jeg.*

Jeg kom mig ut på veien for å se skandinavene når de marsjerte forbi. Men det var spanske bondegutter; de hadde lært sangen av sine nordiske kamerater.

De spanske jentene i landsbyen hadde de frivillige liten glede av; forgjeves trakk selv de flotteste blandt skandinavene lommekammen gjennom sitt blonde tilbakestrøkne hår, før de gikk inn i Villalba. Som alle skikkelige spanske piker var de ikke til å tale med, før de var lovet ekteskap. En av svenskene var gift inne i Madrid, meget lykkelig. En annen tenkte på det samme. «Men kan jeg forsørge henne efter krigen?» utbrøt han grublende.

En kveld like før det skumret, hadde de fått tak i en fotball; det var plutselig en flokk unge gutter som lekte på marken utenfor skogen. Efter et høit spark forsvant ballen oppe [130] i løvet. De stod et øieblikk og så til værs. Harry, en

Gøteborgergutt, sa: «Nå sitter ballen fast i treet. Nå er det akkurat som hjemme.» De ruslet bort på steingjerdet, satte sig og sa ikke noe. Det mørknet.

Siden gikk de bort til de to sjøfolkene som vokter kreaturene. Resignerte satt matrosene som bibelske hyrder under et tre og stirret utover et hav av beitemarker. Stjernene tendtes; det luktet varmt av ko.

*

Siste kvelden jeg var ute hos skandinavene, holdt de et minnemøte for de falne kameratene. De hadde funnet et åpent sted ute i furuskogen, langt fra folk; gresset lyste blekt mellom stammene; over oss stod nattehimmelen. En danske talte: «Vi vil huske dere som er døde. Men vi sørger ikke, for vi vet dere sier til oss: gå videre!» Den vesle flokken av skandinaver stod tett omkring ham; de løftet knyttnevene og sang. Ansiktene lyste av rolig styrke; av *ånd*.

Jeg kom til å tenke på Bruno Franzén, en ung svensk frivillig som blev grufullt såret av en granateksplosjon; selv gikk han tilbake til forbindingsstedet, mens han holdt ^[131] motet oppe hos de to sykebærerne som fulgte ham. Da hans mor fikk vite at gutten hadde mistet begge hendene og det ene øiet, skrev hun tilbake: «Det gjør ingenting, så lenge Bruno kan tenke og tale.» Har noen dypere enn denne arbeiderkvinnen bekjent sin tro på menneskeåndens uovervinnelighet?

En av svenskene kom frem med en resolusjon som de hadde laget; de bad mig ta den med hjem. Bak ham stod en nordmann med lommelykt og lyste på papiret mens han leste. De opfordret de nordiske demokratiene til å stå samlet, i aktiv kamp mot barbariet. De bad alle som vilde leve i frihet og menneskeverd, om å hjelpe Spania; på sin side lovet de å kjempe av all kraft til det siste. En efter en gikk de bort og skrev navnet under, i skjæret av lommelykten. Erik Lindblad, Viduar Jörgensen, Bo Sommelius, Oluf Milde, Herman Wohlin, Axel Rohlin, Fred Kihlberg, Arnold Olsson, Gustav Fridell, Ivan Bergström, Bernhard Bergström, Oskar Gjerstad, Harry Olsson, Henry Vanghus, Noge Jonsson, Gunnar Pettersson, Bernhard Larsen, Ossian Olovsson, Jeppe Petersen, Svend Larsen, Peter M. Larsen, Arne Andersen, ^[132] Arne Hast, Otto Henrikssen, Carl Rasmussen, Henry Olsen, Stig Berggren, Villy Fuglsang, Kaj Christensen, Harry Ericsson, John Svensson, Georg Torell, Helmer Hansson, Sigvard Jönsson, Herbert Blom, Rudolf Nilsson, Hjalmar Forsberg, Stig Törnell, Einar Lott, Jean Thor Johansson, Jörgen Norup.

Noter:

Nordahl Griegs *Spansk sommer* er lastet ned gratis fra bokselskap.no